

I t K

Vadai

1356

1

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1994

Németh S. Katalin: Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai, 1683)

Vörös Imre: Faludi Ferenc és a *Gentiluomo Istruito* (Írói egyéniség a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* fordítási hűtlenségeinek tükrében)

S. Varga Pál: A vágytalan boldogság költője (Czóbel Minka költői világképéről)

*

Kisebb közlemények

Gömöri György: Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban

Mályusz Elemér: Bessenyei György múzsájáról, Grass Frigyesnééről

Kerényi Ferenc: Kölcsey Ferenc *Rebellis* verséről

Urbán Aladár: Még egyszer Petőfi Sándor századosi kinevezéséről

*

Textológia

Debreczeni Attila: Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására

*

Adattár

Lázs Sándor: Ismeretlen gyülekezeti énekek és versek a XVII–XVIII. század fordulójáról

Szabó G. Zoltán: Ismeretlen Wesselényi-levelek Vörösmartyhoz

Sándor István: Horváth János „Érdemleges jelentése” György Lajos munkásságáról

Botka Ferenc: Kitérés kísérlet a magányból (Déry Tibor erdélyi úti jegyzetei 1937-ből)

*

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1994. XCVIII. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kőszeghy Péter
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc
Dávidházi Péter

Horváth Iván
Kulcsár Péter

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

Németh S. Katalin: Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai, 1683) 1

Vörös Imre: Faludi Ferenc és a *Gentiluomo Istruito* (Írói egyéniség a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* fordítási hűtlenségeinek tükrében) 19

S. Varga Pál: A vágytalan boldogság költője (Czóbel Minka költői világgképéről) 32

Kisebbségi közlemények

Gömöri György: Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban 52

Mályusz Elemér: Bessenyei György műzsájáról, Grass Frigyesnéről 62

Kerényi Ferenc: Kölcsey Ferenc *Rebellis verséről* 68

Urbán Aladár: Még egyszer Petőfi Sándor századosi kinevezéséről 72

Textológia

Debrezeni Attila: Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására 77

Adattár

Lázs Sándor: Ismeretlen gyűlekezeti énekek és versek a XVII–XVIII. század fordulójáról 88

Szabó G. Zoltán: Ismeretlen Wesselényi-levellek Vörösmartyhoz 98

Sándor István: Horváth János „Érdemleges jelentése” György Lajos munkásságáról 101

Botka Ferenc: Kitérés kísérlet a magányból (Déry Tibor erdélyi úti jegyzetei 1937-ből) 105

Szemle

Sermones compilati in studio generali quinqueecclesiensi in Regno Ungarie (*Kulcsár Péter*) 126

Klaniczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete (*Szabó András*) 129

Peregrinatio Hungarorum (*Breznay Márta*) 131

Tóth András–Vértesy Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944) (*Kereszty Ágnes*) 133

Nagy Imre: Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években. A hazafiság drámái – Sándor Iván: Vég semmiség. A százhetven éve fel nem fedezett *Bánk bán* (*Kerényi Ferenc*) 134

Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége (*Németh G. Béla*) 138

Antal Árpád: György Lajos életműve (*Nagy Miklós*) 142

Krónika

Csapodiné Gárdonyi Klára (1911–1993) (*Kulcsár Péter*) 144

V. Windisch Éva (1924–1993) (*Karsay Orsolya*) 144

Varga József (1929–1993) (*Angyalosi Gergely*) 145

Tanácskozás Juhász Ferenc költészetéről. 1993. szeptember 28–29. Budapest (*Stauder Mária*) 147

Olaszország és Magyarország 1930 és 1980 között. VIII. olasz–magyar művelődéstörténeti konferencia, 1993. október 18–21., Budapest (*Nicoletta Ferroni – Ács Pál*) 148

Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Tudományos konferencia, 1993. november 25–26., Budapest (*Szabó B. István*) 149

Intézeti hírek (1993. január 1.–december 31.) 150

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest

Ménesi út 11–13.

ItK

1356

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

V. 2/2

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

KŐSZEGHY PÉTER (felelős szerkesztő), KOMLOVSZKI TIBOR (felelős szerkesztő),
BÍRÓ FERENC, DÁVIDHÁZI PÉTER, HORVÁTH IVÁN, KULCSÁR PÉTER, TARNAI ANDOR,
TVERDOTA GYÖRGY, VERES ANDRÁS

1994. XCVIII. ÉVFOLYAM

1995
BALASSI KIADÓ, BUDAPEST

A XCVIII. évfolyam munkatársai

- Ács Pál (Budapest)
Angyalosi Gergely (Budapest)
Balogh Tamás (Budapest)
Bartók István (Budapest)
Berkes Tamás (Budapest)
Bodnár György (Budapest)
Bollók János (Budapest)
Borbély Szilárd (Debrecen)
Botka Ferenc (Budapest)
Breznay Márta (Budapest)
Csonka Ferenc (Budapest)
Debreczeni Attila (Debrecen)
Dömötör Ákos (Budapest)
Dörgő Tibor (Budapest)
Egyed Emese (Kolozsvár)
Eisemann György (Budapest)
Enyedi Sándor (Budapest)
Fenyő István (Budapest)
Ferroni, Nicoletta (Róma)
Fried István (Szeged)
Gángó Gábor (Budapest)
Gömöri György (Cambridge)
Graciotti, Sante (Róma)
Cs. Gyimesi Éva (Kolozsvár)
Hegedűs Attila (Budapest)
Jankovics József (Budapest)
Karsay Orsolya (Budapest)
Katona Gergely (Budapest)
Kelevéz Ágnes (Budapest)
Kerényi Ferenc (Budapest)
Kereszty Ágnes (Budapest)
Kilián István (Miskolc)
Kincses Károly (Kecskemét)
Komlovszki Tibor (Budapest)
Korompay H. János (Budapest)
Kőríz Imre (Budapest)
Kőszeghy Péter (Budapest)
Kulcsár Péter (Miskolc)
Küllős Imola (Budapest)
Lázs Sándor (Budapest)
Lőkös István (Eger)
Lukács Sándor (Budapest)
- † Mályusz Elemér
Mezei Márta (Budapest)
D. Molnár István (Debrecen)
Monok István (Szeged)
Nagy Miklós (Budapest)
Nagy Péter (Budapest)
Németh G. Béla (Budapest)
Németh S. Katalin (Budapest)
Pantóné Naszályi Dóra (Budapest)
Pásztor Emil (Eger)
Péter László (Szeged)
Pintér Márta Zsuzsanna (Budapest)
Ratzky Rita (Budapest)
Ritoókné Szalay Ágnes (Budapest)
† Sándor István
Sánta Gábor (Szeged)
Stauder Mária (Budapest)
Szabó András (Budapest)
Szabó B. István (Budapest)
Szabó G. Zoltán (Budapest)
Szajbély Mihály (Szeged)
Szilágyi Márton (Budapest)
Szilasi László (Szeged)
Szili József (Budapest)
Szőke György (Budapest)
Szuromi Lajos (Debrecen)
Tarnai Andor (Budapest)
Thímár Attila (Budapest)
Török László (Budapest)
Tüskés Gábor (Budapest)
Tverdota György (Budapest)
Urbán Aladár (Budapest)
Vadai István (Szeged)
Varga Gyula (Budapest)
S. Varga Pál (Debrecen)
Várhelyi Ilona (Debrecen)
P. Vásárhelyi Judit (Budapest)
Veszprémy László (Budapest)
Vizkelety András (Budapest)
Vörös Imre (Budapest)
Wéber Antal (Budapest)

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Könyvtára
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.

Tanulmányok

<i>Bollók János</i> : Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében. (Az epigrammák)	299
<i>Eisemann György</i> : A Komjáthy-líra vizsgálatának poétikai feltételei. (Metafizikum és szimbólum viszonya)	200
<i>Fenyő István</i> : Eötvös József és Szalay László ifjúkori eszmei orientációjához	329
<i>Korompay H. János</i> : A Honderű irodalomkritikája	593
<i>Nagy Péter</i> : Bethlen Miklós és <i>Önéletírása</i>	445
<i>Németh G. Béla</i> : Petőfi – Ady – József Attila?	359
<i>Németh S. Katalin</i> : Fiktív beszélgetések Magyarországról. (Johann Georg Schielen írásai, 1683)	1
<i>Szajbély Mihály</i> : Kép és árnykép: Vajda János és az utókor	492
<i>Szilasi László</i> : Jókai Jókait olvas. (Szerzői szándék és olvasói akarat a Jókai-regényeket késrő Jókai-szövegekben)	153
<i>Szili József</i> : A szövegszimmetria topológiája avagy önszerkesztő és önzáró szövegstruktúrák a 19. századi magyar lírában	610
<i>Tverdota György</i> : <i>A Dunánál</i> , az emlékezés verse	639
<i>S. Varga Pál</i> : A vágytalan boldogság költője. (Czóbel Minka költői világgképéről)	32
<i>Vörös Imre</i> : Faludi Ferenc és a <i>Gentiluomo Istruito</i> . (Írói egyéniség a <i>Nemes ember</i> és a <i>Nemes asszony</i> fordítási hűtlenségeinek tükrében)	19
<i>Wéber Antal</i> : Petőfi gyász- és emlékdalai. (<i>Cipruslombok Etelke sírjáról</i>)	479

Évforduló

<i>Csonka Ferenc</i> : A Campianus-fordítás	688
<i>Hegedűs Attila</i> : Balassi nyelvjárása	682
<i>Köszeghy Péter</i> : Balassi mitológiája, avagy az első költő	695
<i>Vadai István</i> : Balassi Bálint fajtalan éneki	673

Kisebb közlemények

<i>Balogh Tamás</i> : A <i>Nagyszombati-kódex</i> „Teljes Bölcsesség”-ének lehetséges mintája	247
<i>Botka Ferenc</i> : Konkordanciák József Attila és Déry Tibor munkásságában	538
<i>Dömötör Ákos–Kerényi Ferenc</i> : A <i>János vitéz</i> egyetemes mesemotívumairól	375
<i>Gömöri György</i> : Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban	52
<i>Kerényi Ferenc</i> : Kölcsey Ferenc <i>Rebellis</i> verséről	68
<i>Kőrösi Imre</i> : Berzsenyi Dániel <i>Kesergés</i> című versének keletkezés-történetéhez. (Gyöngyösi hatása Berzsenyi költészetére)	215
<i>Lukácsy Sándor</i> : Egy toposz történetéhez. (Sodomától Sidonig)	512
<i>Mályusz Elemér</i> : Bessenyei György műzsájáról, Grass Frigyesnéről	62
<i>Németh S. Katalin</i> : Ájtatos volt-e Batthyány Ádám?	510

<i>Pantóné Naszályi Dóra: Jegyzetek Balassi egy költői képéhez</i>	507
<i>Sánta Gábor: Cholnoky Viktor és a magyar Shakespeare-kultusz</i>	521
<i>Szilágyi Márton: Kölcsey A ferrói szent fa című novellatörredékének forrása</i>	228
<i>Szilágyi Márton: Még egyszer A ferrói szent fa forrásáról</i>	706
<i>Szuromi Lajos: Arany János: Szibinyáni Jank (metrikai elemzés)</i>	708
<i>Urbán Aladár: Még egyszer Petőfi Sándor századosi kinevezéséről</i>	72
<i>Várhelyi Ilona: Az akadémiai titkár Arany János kezényoma a Finn Irodalmi Társaság archívumában</i>	380
<i>P. Vásárhelyi Judit: Szenci Molnár Albert aenigmái</i>	365

Textológia

<i>Debreczeni Attila: Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására</i>	77
<i>Dörgő Tibor: Czákó Zsigmond Szent László és kora című drámájának szöveg hagyománya</i>	402
<i>Pásztor Emil: Szövegmeghatározások és helyesírási problémák Arany János Toldijának kritikai kiadásában</i>	716

Műhely

<i>Bartók István: Az imádság retorikája a XVII. század magyar irodalomelméletében</i>	548
<i>Cs. Gyimesi Éva: Az elszigeteltség fokozatai</i>	722
<i>Kelevész Ágnes: Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről</i>	743'
<i>Thímár Attila: Gyárfás István Aeneis-fordítása 1717-ből</i>	725
<i>Tüskés Gábor: A meditációiró Rákóczi</i>	382
<i>Varga Gyula: Arthur Schopenhauer filozófiája Reviczky Gyula elméleti munkáiban</i>	558

Adattár

<i>Botka Ferenc: Kitérés kísérlet a magányból. (Déry Tibor erdélyi úti jegyzetei 1937-ből)</i>	105
<i>Egyed Emese: Barcsay Ábrahám két id. Cserey Farkasra vonatkozó verse</i>	760
<i>Enyedí Sándor: Kazinczy Ferenc három ismeretlen levele Cserey Miklóshoz</i>	763
<i>Gergye László: Kazinczy Ferenc kiadatlan Werther-fordítása</i>	411
<i>Jankovics József: Thurzó Miklós levele Rimay Jánoshoz</i>	758
<i>Lázs Sándor: Ismeretlen gyűlekezeti énekek és versek a XVII–XVIII. század fordulójáról</i>	88
<i>Sándor István: Horváth János „Érdemleges jelentése” György Lajos munkásságáról</i>	101
<i>Szabó G. Zoltán: Ismeretlen Wesselényi-levelek Vörösmartyhoz</i>	98

Vita

<i>Ács Pál: Válasz Komlós Tibornak</i>	270
<i>Komlós Tibor: A Rimay-versszövegekről</i>	255

Szemle

<i>Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737) (Németh S. Katalin)</i>	789
<i>Antal Árpád: György Lajos életműve (Nagy Miklós)</i>	142
<i>Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn (Ritoókné Szalay Ágnes)</i>	429
<i>Arany János: „Tisztelt Írótlár!” (Péter László)</i>	433
<i>Attila. The Man and His Image (Veszprémy László)</i>	572
<i>Batsányi János összes költeményei (Wéber Antal)</i>	579
<i>Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196 (Kulcsár Péter)</i>	788

Csáky István: Politika philosophiai Okoskodás-szerént való rendes életnek példája (1664–1674) (<i>Jankovics József</i>)	792
Csányi László: Babits átváltozásai (<i>Kelevéz Ágnes</i>)	435
Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége (<i>Németh G. Béla</i>)	138
„De nem felelnek, úgy felelnek”. A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján – „Szintézis nélküli évek”. Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában (<i>Szöke György</i>)	784
Sz. Debreczeni Kornélia: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jelei. Gulyás Pál lexikonának kiegészítése (<i>Péter László</i>)	274
„Egy szép dologrul én emlékezem...” (Csöbrös István kopácsi énekeskönyve) (<i>Küllös Imola</i>)	795
Felsőnyéki halotti búcsúztatók (<i>Tüskés Gábor</i>)	574
Fónód Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1945 (<i>Berkes Tamás</i>)	582
Fotográfiai Kassák Lajosról 1915–1967 (<i>Kincses Károly</i>)	584
Gesta Typographorum (<i>Vizkelety András</i>)	280
Hermányi Dienes József szépprózai munkái (<i>Németh S. Katalin</i>)	282
„A hetedik te magad légy!” Újabb József Attila-versértelmezések (<i>Katona Gergely</i>)	295
Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia. Prosaica (<i>Szabó András</i>)	431
Iskoladráma és folklór – Az iskolai színjáték és a népi dramatikum hagyományok (<i>Monok István</i>)	576
Jókai Mór: Az önkényuralom adomái. I. köt. (1850–1858) (<i>Dömötör Ákos</i>)	292
Kántor Lajos–Kötő József: Magyar színház Erdélyben 1919–1992 – Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból. A kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között (<i>Kerényi Ferenc</i>)	781
Kétszáz éves az Egri Főegyházmezei Könyvtár 1793–1993 (<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i>)	284
Klanczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete (<i>Szabó András</i>)	129
Lőrinczy Huba: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” (<i>Fried István</i>)	438
Madácsy Piroska: Francia szellem a magyar reformkorban. (Francia irodalom és kultúra a reformkori magyar folyóiratokban) (<i>Korompay H. János</i>)	294
Magyar színházművészeti lexikon (<i>Fried István</i>)	768
Nagy Imre: Nemzet és egyéniség. Drámairomlunk az 1810-es években. A hazafiság drámái – Sándor Iván: Vég semmiség. A százhetven éve fel nem fedezett <i>Bánk bán</i> (<i>Kerényi Ferenc</i>)	134
Pázmány Péter: Keresztyéni imádságos könyv (<i>Szabó András</i>)	279
Peregrinatio Hungarorum (<i>Breznay Márta</i>)	131
Rómának viselt dolgai. Bessenyei György összes művei (<i>Mezei Márta</i>)	286
Sárközy Péter: Da „I fiumi” di Ungaretti al „Danubio” di Attila József (<i>Sante Graciotti</i>)	775
Sermones compilati in studio generali quinqueeclesiensi in Regno Ungarie (<i>Kulcsár Péter</i>)	126
Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből (1848–1867) (<i>Lőkös István</i>)	289
Szörényi László: Hunok és jezsuiták (<i>Tarnai Andor</i>)	570
Taxner-Tóth Ernő: Rend, kételyek, nyugtalanság. A <i>Csongor és Tünde</i> kérdései (<i>Borbély Szilárd</i>)	580
Tóth András–Vértesy Miklós: A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944) (<i>Kereszty Ágnes</i>)	133
Tüskés Gábor: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében (<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i>)	778
Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből (<i>Gángó Gábor</i>)	798
Vadász Géza: Janus Pannonius epigrammái (<i>Török László</i>)	420
Zay Ferenc: János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György:] Második János... török császárhoz menetele (<i>Szabó András</i>)	277

Krónika

Beszámoló az MTA Textológiai Munkabizottság üléséről	810
Beszámoló az MTA Textológiai Munkabizottságának 1994. január 31-i üléséről	297
Beszámoló az MTA Textológiai Munkabizottságának 1994. május 9-i üléséről (<i>Kelevéz Ágnes</i>)	590
Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Tudományos konferencia, 1993. november 25–26., Budapest (<i>Szabó B. István</i>)	149
Intézeti hírek (1993. január 1–december 31.)	150
Az irodalomértés horizontjai. Tudományos konferencia, Pécs 1994. április 21–22. (<i>Katona Gergely</i>)	587
Iskoladráma és barokk. (Konferencia Egerben, 1994. szeptember 13.)	808
A kegyelet az irodalmi életben. Tudományos ülészak. Veszprém, 1994. május 13–14. (<i>Ratzky Rita</i>)	589
Keresztury Dezső kilencvenedik születésnapjára (<i>Bodnár György</i>)	586
A magyar Amphion. (Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján, Esztergom, 1994. május 24–28.) (<i>Köszeghy Péter</i>)	806
Mikes-megemlékezések	811
Nagy Miklós hetvenéves	812
Olaszország és Magyarország 1930 és 1980 között. VIII. olasz–magyar művelődéstörténeti konferencia, 1993. október 18–21., Budapest (<i>Nicoletta Ferroni-Ács Pál</i>)	148
Tanácskozás Juhász Ferenc költészetéről. 1993. szeptember 28–29., Budapest (<i>Stauder Mária</i>)	147

Nekrológ

Baróti Dezső (1911–1994) (<i>Kerényi Ferenc</i>)	803
Benda Kálmán (1913–1994) (<i>Tarnai Andor</i>)	443
Csapláros István (1910–1994) (<i>D. Molnár István</i>)	804
Csapodiné Gárdonyi Klára (1911–1993) (<i>Kulcsár Péter</i>)	144
Sándor István (1907–1994) (<i>Nagy Miklós</i>)	805
Tarnai Andor (1925–1994) (<i>Bodnár György</i>)	801
Varga József (1929–1993) (<i>Angyalosi Gergely</i>)	145
V. Windisch Éva (1924–1993) (<i>Karsay Orsolya</i>)	144

NÉVMUTATÓ

- Aarne, Antti** 375
Abafáy Gusztáv 121, 122, 124, 434
Abaffy Erzsébet 683
Ábel Jenő 299, 303, 422, 424
Ablonczy László 770
Ábrányi Emil 361, 600, 605
Abreu-Galindo, Juan de 230, 233, 237
Ács Pál 148, 149 255–270, 673, 698, 700
Adalbert, prágai 573
Ádám Ottó 773
Ádámné Révész Gabriella 288
Addison, Joseph 561
Ady Endre 50, 51, 118, 137, 138, 145, 146, 359, 360, 362–364, 441, 428, 492, 493, 505, 521, 531, 535, 559, 568, 569, 721, 752, 768, 769, 803, 804, 810, 811
Aemilius Paulus 300, 301, 303
Ágai Adolf 531
Agárdi (Danzinger) Ferenc 274
Ágoston, Szent 90, 91, 280, 315, 318, 371, 388, 389, 393–395, 470, 477, 514, 515, 518, 566, 696
Ahlquist, Auguste 380
Ahmed, szultán 57
Aigner Lajos 402
Aiszkülosz 426, 498, 529, 755
Albert Ferenc 286
Alberts, W. J. 252
Albrecht, Reinhardt 345
Aldridge, Ira 770
Alesus 425
Alcwyn, Richard 4
Alexander Bernát 521, 526, 537, 563–567
Alexandrosz (Nagy Sándor) 128, 373, 705, 739
Alfonso de Aragonia 301–303
Allde, Edward 56
Alsop, Bernard 56
Alsted, Johann Heinrich 366
Alt Móric 608
Alvinczi Péter 432, 704
Ambrosius I. Ambrus, Szent
Ambrus, Szent 367
Ambrus Lajos 589
Ambrus Zoltán 438, 440
Amesius, Guilielmus 550, 553
Ammanati, Jacopo 326
Ampe, Albert 253
Andrád Elek 134
Andrád Sámuel 103, 104
András Sándor 276
Andre, Christian Carl 243
Andreola, V. Miklós pápa anyja 299, 301
Angehrn, Emil 345
Angerianus, Hieronymus 689
Angster Mária 33
Angyal Dávid 228–230, 476
Angyalosi Gergely 146, 147, 150, 194, 441, 588
Anne d'Autrich 453, 478
Anonymus 430, 573, 725
Antal Árpád 142, 143
Antalóczi Lajos 284, 285
Antiszthenész 422
Anzelm, Szent 248, 250–253
Apáczai Csere János 84, 435, 447, 449, 465, 476, 555, 729
Apafi Mihály 446, 449–455
Apafi Mihály, II. 452
Apollinaire, Guillaume 615
Apor Dezső 276
Apor István 456, 457, 460, 462, 476
Apponyi Albert 521
Apponyi Antal György 66
Apponyi Sándor 14
Arany János 22, 33, 35, 36, 38, 46, 48, 73, 76, 137–142, 193, 216, 221, 291, 361, 364, 380, 381, 433–435, 493, 496, 499, 501–504, 506, 512, 519, 525–527, 532, 558, 561, 568, 586, 605, 610, 613, 614, 617, 623, 631, 633, 637, 638, 695, 708, 715–721, 747, 748, 750, 751, 755, 785, 806
Arany László 138, 494, 619, 717
Aranyasy István 679
Arató Endre 583

- Aratosz 307
 Archias, Aulus Licinius 429
 Archimedesz 317, 319
 Archimedes Siculus 317, 318
 Arendt, Hannah 345
 Aretino, Leonardo 424
 Aretius, Pietro 104
 Ariosto, Lodovico 431, 434
 Arisztophanész 604
 Arisztotelész 84, 312, 367, 393, 524, 624
 Arlotto (Piovano Arlotto) 104
 Armogathe, Jean-Robert 387
 Arnauld, Antoine 390
 Arneth, Alfred 63
 Arnold György 770
 Aronsohn Arnold 121, 124
 Árpád, fejedelem 194, 219
 Arthus, Gotthard I. Erns, Gaspar
 Asbóth János 494
 Aszmusz, V. F. 345
 Asztalos András 368, 369
 Asztalos Miklós 769
 Atanáz, Nagy Szent 518
 Athanasius I. Atanáz, Nagy Szent
 Attila, hun fejedelem 223, 571–574, 775
 Auersperg, Heinrich 67
 Augustinus I. Ágoston, Szent
 Augustus, Decius Magnus 324
 Augustus, Gaius Julius Octavianus 737, 740
 Aurispa, Giovanni 427
 Ausonius, Decimus Magnus 420, 421, 427
 Axters, Stephan 247, 251
 Azelt (Azold), Johann 8, 15
- Babits Mihály 50, 51, 138, 139, 207, 209, 210,
 212, 213, 297, 359, 361, 363, 364, 435–438,
 566, 589, 645, 665, 722, 736, 744, 745,
 747–751, 769, 784, 786
 Bacon, Francis 347, 350, 351, 353, 354, 358
 Bacsó Béla 208
 Badics Ferenc 216, 220, 223, 224, 406, 594
 Bachrens, Aemilius 690
 Bajza József 98–100, 166, 479, 481, 593–595,
 597, 606
 Bajza Józsefné 99
 Bak Mariann 433
 Baker, Keith Michael 345
 Bakos József 420
 Balan, Nicolae 116, 117, 119
 Balásfy Tamás 281
 Balassa Armin 276
 Balassa Ferenc 64–67
 Balassa József 99, 276, 277
 Balassi Bálint 255–261, 269–272, 279, 280,
 365, 507–509, 681–705, 806, 807
 Balassi Ferenc 258, 807
 Balassi János 807
 Balázs Mihály 807
 Balcanqual, Walter 54
 Bălcescu, Nicolae 290
 Balde, Jakob 6
 Bálek Veronika 561
 Bálint Gyula 275
 Bálint Gyula György 275
 Balla Jenő 276
 Ballagi Aladár 63, 64
 Balmont, Konsztantyin Dmitrijevics 204
 Balogh Ágoston Flórián 780
 Balogh Edgár 108, 111–113, 117, 121, 123, 125
 Balogh Károly 276
 Balogh Lajos 797
 Balogh Tamás 248, 253, 254
 Balzac, Honoré de 295, 609, 610
 Bán Imre 148, 476, 738
 Bandini, Francesco 129
 Bánffy Dénes 453, 461, 462, 760
 Bánffy Gergely 278
 Bánffy György (XVI. sz.) 277, 278
 Bánffy György (1660 k.–1708) 457
 Bánffy Jakab 278
 Bánffy Miklós 98
 Bánffy Miklós (1873–1950) 579
 Bánfi Szilvia 281
 Bánhegyi György 243
 Bányai János 147, 588
 Barabás Kun József 332
 Barabás Miklós 291
 Barakonyi Ferenc 451, 678
 Bárány Boldizsár 134
 Barany, George 340
 Baranyai Decsi János 728, 739
 Baranyai József 727
 Baranyai Zoltán 276
 Barbara, Janus Pannonius anyja 299–301
 Barbaro, Francesco 299
 Barber, Thomas 59
 Barcos, Martin de 390
 Barcsai Ákos 449, 454
 Barcsay Ábrahám 760–762
 Barcsay Péter 761
 Bérczi Géza 24, 473, 476, 682, 683
 Bérczy Géza I. Bérczy Géza

- Bárd Miklós 34
 Barla Gyula 503
 Barlay Ö. Szabolcs 132, 694
 Báróczy Sándor 63, 64
 Baróti Dezső 276, 803, 804
 Baróti Szabó Dávid 725, 726
 Barrett Browning, Elisabeth 434
 Barta János 222, 433
 Barta János, ifj. 333
 Bartal Antal 726, 732
 Bartas, von 237
 Bártfai Szabó László 131
 Bártfay László 98–100, 228
 Barthélemy, Jean-Jacques 103
 Barthes, Roland 198, 588
 Bartók Béla 782, 788
 Bartók György 476
 Bartók István 548, 807
 Bartos Fülöp 277
 Basch Lóránt 743, 744
 Basinio (Basini, Basinio) 423
 Basirius (Basire) Isaac 449
 Basta, Giorgio 90
 Bata Imre 147, 626
 Báthori Gábor 52, 54, 57, 88, 514
 Báthori Zsigmond 88, 89
 Báthory Erzsébet 42, 43
 Báthory István, ecsedi 268, 273, 384, 551, 758
 Báthory Miklós 129
 Batsányi János 579
 Battafarano, Italo Michele 13
 Báttaszéki Lajos 275
 Batteux, Charles 596, 599
 Batthyány Ádám 131, 132, 510, 511, 678, 679
 Batthyány Boldizsár 132, 510
 Batthyány Dorottya 681
 Batthyány Erzsébet 510
 Batthyány Ferenc 675–681
 Batthyány Ignác 731
 Batthyány József 89, 731, 734
 Batthyány Kata 679
 Batthyány Kristóf 131, 132, 451
 Batthyány Lajos 74
 Baudelaire, Charles 34, 44, 502, 503, 752
 Bauer, Barbara 386
 Bäuml, Franz H. 572, 573
 Bayer József 523, 770, 774
 Beaumont, Gustave de 348
 Bebelius (Bebel, Heinrich) 104
 Beccadelli, Antonio 422, 427
 Bechtel, P. M. 387
 Becker, Felix 8
 Becker, Karl Friedrich 406
 Beckmann 242
 Bécsy Ágnes 227
 Bécsy Tamás 768, 771, 808, 809
 Beély Fidél 601
 Beethoven, Ludwig van 532
 Behn, Aphra 60
 Beke Margit 731
 Beke Ödön 612
 Békefi Remig 126
 Bél Mátyás 281, 573
 Bela S. I. Széchenyi Béla
 Béla, IV., magyar király 127
 Béládi Miklós 722
 Béli Pál 453, 454, 476
 Beleval, Yvon 390
 Belia György 437, 535, 743, 747–749, 751
 Beliczay Angéla 244
 Bellaagh Aladár 19
 Bélley Pál 276
 Bellovacensis, Vinc. 104
 Bencze Balázs 679, 807
 Benczédi Székely István 675
 Benda Kálmán 11, 337, 443–445, 476, 590, 727
 Bene Sándor 476, 736
 Benedek András 772
 Benedek István 347
 Benedek Marcell 772
 Benedek Miklós 772
 Benedek Tibor 772
 Beniczky Ferenc 759
 Benkő József 766
 Benkő Loránd 683, 684, 741
 Benkő Samu 596, 604
 Bentham, Jeremy 335, 337, 338, 349, 352, 353, 355, 358
 Bényei Miklós 334, 340
 Benyovszky Móric 169, 176, 185
 Benyovszky Sándor 176
 Benzing, Josef 367
 Beöthy Ödön 99
 Beöthy Zsigmond 596
 Beöthy Zsolt 137, 138
 Bercsényi Miklós 281
 Berczeli Anzelm Károlyné 276
 Bérczy Károly 812
 Berecz Ágnes 578, 808
 Bergson, Henri 540, 642–643, 645–647, 651, 653, 656–662, 665, 667–672
 Berkes Tamás 584

- Berky Lili 772
 Bernardus I. Bernát, Szent
 Bernát, Szent 250, 251, 367, 518
 Bernstein, Henry 535
 Bertha Zoltán 722
 Berze Nagy János 375, 376, 378, 379
 Berzenczey László 72
 Berzeviczy Albert 521, 526, 529
 Berzsenyi Dániel 215–227, 246, 501
 Bessenyei György 62–67, 103, 286–288, 760,
 768, 802
 Bessenyei József 277, 278
 Bethencourt, Jean 238, 239, 245
 Bethlen Gábor 52, 54–61, 88, 456, 475, 517,
 739
 Bethlen János 447, 451, 454
 Bethlen János I. Bethlen Miklós
 Bethlen Miklós 145, 279, 283, 445–478, 736,
 795
 Bevilaqua-Borsodi Béla 276
 Bèze, Theodor 471
 Bezerédy István 100
 Bezold, Carl 304, 319, 324
 Biagini, Antonello 148
 Bibó István 275
 Bibó Lajos 275
 Bic, Jan Pieter de 369
 Biedermann, Georg 345
 Bikácsi László 505
 Binni, Walter 776
 Biondo, Flavio (Biondo Biondi) 430
 Bircher, Martin 3
 Birkás Géza 476
 Birken, Sigmund von 6
 Birnbaum, Marianna D. 420, 572, 574
 Bíró Ferenc 298, 577, 590, 810, 811
 Bíró Gyöngyi 806
 Bíró Vencel 456, 476
 Bismarck, Otto von 532
 Bisztray Gyula 743, 745
 Bitskey István 148, 285, 578, 806
 Blanc, Louis 332
 Blazsek Róbert 125
 Blebea, Nicolae 124
 Blum, Léon 535
 Blummauer, Aloys 726
 Bo, Dominicus 305
 Bocatius, Joannes 431, 432, 758
 Boccaccio, Giovanni 104, 430, 696, 697, 699, 700
 Boch, Achilles 367
 Bock, Michael 688, 689
 Bocskai István 52, 88, 91, 256, 432, 443, 444,
 517, 758
 Bod Péter 374, 730
 Bóday Lívia 276
 Bóday Pál 276
 Bodnár György 147, 150, 151, 587, 588, 722,
 802, 806
 Bodnár Zsigmond 494
 Bodó Teodóra 433
 Bodor András 347
 Boeck, Joachim G. 13
 Boehm, Alexander 315
 Boér Sándor 134
 Boethius, Anicius Manlius Severino 696
 Boethius, Christoph 15
 Bogatyrev, P. G. 293
 Bogoly József Ágoston 588
 Boiardo, Metteo Maria 431
 Bojta Béla 276
 Bóka László 493, 494, 499
 Bókay Antal 588, 648
 Bolgár Lajos 276, 277
 Boll, Franz 304, 305, 319, 324
 Bollók János 299, 303, 305, 328, 807
 Bolyai Farkas 134, 135
 Bolygó János 267
 Bona Gábor 289
 Bona, Giovanni 395
 Bóna István 572
 Boncza Berta 436
 Bonfini, Antonio 12, 324, 367, 406, 430
 Bonfrère, Jacques 388
 Bonnac, Jean Louis Busson 385
 Bonsy, Pierre de 451, 452
 Bonyhai Gábor 201, 205
 Boothe, Robert 54
 Borbély Szilárd 582
 Borda Lajos 282
 Borgo, Poliver Pozzo di 333
 Bori Imre 147, 207, 213, 568, 588, 795
 Bornemissza Anna 453, 455
 Bornemisza Péter 269, 431, 512, 514, 683, 690,
 698, 795
 Boronkai Iván 420, 427
 Boros Gábor 296
 Boros Pál 125
 Borovszky Samu 729
 Borsa Gedeon 280
 Bory de St. Vincent, Jean Baptiste George Marie
 229–242, 244, 245, 706, 707
 Borzsák István 225, 383, 397, 431, 512, 513

- Bosák Nándor 286
 Bossuet, Jacques Bénigne 391
 Botero, Giovanni 57
 Botka Ferenc 105, 108, 541, 546, 547, 590
 Bouché-Leclercq, Alphonse 309
 Bourel, Dominique 390
 Bourgeois, Henri 395
 Bovancé, Pierre 300, 304
 Boz I. Dickens, Charles
 Bozóky István 773
 Bődy, Paul 332
 Böhm Aranka 107, 108
 Bömer, Franz 318, 319
 Böttcher, Irmgard 2
 Bracamonte 238
 Brachfeld, Siegfried 770
 Brandenburgi Katalin 60, 88
 Brandt, Sebastian 16
 Brenner Domokos 385
 Breuer, Dieter (Dietrich) 249, 808, 809
 Breznay Márta 133
 Briesle, Albert 332
 Briscoe, M. 549
 Brisits Frigyes 98
 Brittan, Gordon F. jr. 345
 Bromyard, Johannes 104
 Browne, Edward 791, 792
 Bruckenthal Sámuel 121
 Brůlov, Caspar 808
 Buchanan, George 370, 807
 Buchetare, Grigore 125
 Buck, August 429
 Bucquoy, Karl Bonaventura 55
 Budai Ézsaiás 406
 Buday György 803
 Budenz József 381
 Buffon, Georges Louis Leclerc 688
 Bugát Pál 98
 Bujtás László 370
 Bulla János 493
 Bulyovszky Gyula 409
 Bumke, Joachim 509
 Bunyan, John 142
 Burbery, John 790, 791
 Burckhardt, Jacob 138
 Busch, Johannes 251
 Busch, Werner 345
 Butler, Nathaniel 52
 Buxbaum, Ioan 116
 Büchner, Karl 303
 Büchner, Ludwig 561, 562
 Byron, George Noel Gordon 166, 330, 361,
 512, 534, 560, 604, 608–610, 707
 Caffiero, Marina 391
 Cairasco de Figuerva, Bartholomé 230, 237
 Calanus, Juvenus Coelius Dalmata 573
 Calderón, Don Pedro 245, 246
 Callimachus I. Kallimachosz
 Calmet, Augustin 392
 Calovino József 731
 Calvin, Jean 369, 385, 517
 Calvino, Italo 149
 Camargo, Martin Joseph 549
 Camöens, Luis de 431
 Campianus, Edmund 688, 691, 693, 704, 807
 Campus Boralevi, Lea 337
 Cannabich, Johann Günther Friedrich 245
 Capella, Martianus 424
 Capponi, Serapinus 388
 Carbone, Ludovico 425
 Carducci, Giosuè 750, 751
 Carolides, Georgius 367
 Carroll, Kieran Joseph 346
 Cartesius I. Descartes
 Casola, Nicola da 573
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 696
 Cassirer, Ernst 202, 204, 205
 Castelnau, Jacques 332
 Catlin, George 337
 Cato, Marcus Portius 314, 424
 Catullus, Caius Valerius 421, 755, 755
 Céard, Jean 368
 Cele, Jan 251
 Cellarius (Keller, Christoph) 241
 Celtis, Konrad 129
 Cennerné Wilhelmb Gizella 14
 Cerda, de la 238
 Cervantes, Miguel 330, 522, 560
 Charap, igazgató 116, 117
 Chateaubriand, François August René 142, 342,
 603, 608–610
 Chaucer, Geoffrey 84
 Chaulieu, Guillaume 84
 Chédozeau, Bernard 387, 389–391
 Chevreau, M. 245
 Chishull, Edmund 791, 792
 Cholnoky László 440, 522, 528
 Cholnoky Viktor 440, 521–537
 Chrétien de Troyes 508
 Chrysippos 304
 Chrysostome I. János, Aranyszájú Szent

- Chytraeus, David 433
 Chytraeus, Nathan 431
 Cicero, Marcus Tullius 84, 300, 303, 304, 314,
 317, 318, 328, 367, 371, 421, 422, 424, 426,
 428, 549, 726, 794
 Cicirrus, Messius 426
 Cillei Erzsébet 427
 Cinq-Mars, Henri 470
 Cirill, Szent 513
 Clarke, Adrian 56
 Claudianus, Claudius 318, 319, 422, 425
 Claudius Marcellus 317, 423
 Clavio (Clavijo) y Fajardo, José 230
 Clement, Simon 791, 792
 Clive, John 349
 Cluverius (Kluver, Philip) 241
 Coenen, H. L. 131
 Cojocariu, szenátor 125
 Colbert, Jean Baptiste 450
 Collingwood, R. G. 175
 Colombo, Cristoforo 245
 Comáromy Györgyné Vay Anna 767
 Comte, Auguste 345, 362
 Concha Győző 332
 Condé, hercegnő 457
 Condorcet, Antoine 345, 346, 349, 350, 352,
 353, 358
 Conrad, Joseph 588
 Constant, Benjamin 329, 331–333, 335, 346,
 352–358
 Constantin, lengyel herceg 766
 Constantinus, Flavius Valerius Aurelius Clau-
 dius 371
 Cooper, James Fenimore 166
 Copernicus, Nicolaus 22, 468
 Corday, Pierre 333
 Cordua, tábornagy 67
 Cornelius Scipio 300
 Corvinus, Christophus 366, 373
 Corvinus, Georgius 366, 367, 373
 Courtney, Cecil P. 333
 Cousin, Victor 330, 342
 Crispus, Christophorus 427
 Cristea, Miron 116, 124
 Croce, Benedetto 776
 Croisille, Christien 332
 Cromwell, Oliver 342
 Cropsey, Joseph 337
 Cruickshank, John 333
 Cumont, Franz 305
 Curtius, Quintus 739
 Curtius, Wilhelmus 450
 Cushing, George F. 149
 Cuspinianus 16
 Cyprianus, Szent 514, 518
 Czákó Zsigmond 402–410, 602–604
 Czapik Gyula 286
 Czartoryski, Konstantin 289
 Czibula Katalin 808
 Czine Mihály 722
 Cziráky Antal 766
 Czóbel Minka 32–51, 362
 Czobor Ádám 674
 Czobor Erzsébet 679
 Czuczor Gergely 185, 519, 720
 Csajághy Laura 99
 Csák Borbála 676
 Csáktornyai János 690
 Csáky István 792–795
 Csáky Károly 98
 Csáky László 510
 Csanda Sándor 582, 583
 Csányi János 103
 Csányi László 435–438
 Csaplár Ferenc 584
 Csapláros István 804, 805
 Csapó Etelke 480–482, 484–490
 Csapodi Csaba 144
 Csapodiné Gárdonyi Klára 144
 Császár Ferenc 595, 601
 Császtvay Tünde 589
 Csatáry Ottó 593
 Csatlós János 347
 Csechall, cenzor 407
 Cseh Miklós 120
 Csengery Antal 349, 604
 Cserei Mihály 454, 461, 474, 476
 Cserépfalvi Imre 122
 Cserey Farkas, id., 492, 760–763
 Cserey Farkas, ifj. 760–762
 Cserey Miklós 763–767
 Csernelházi Csernel 65
 Cserő Ede 277
 Cserzy Mihály 277
 Csetri Lajos 215–217, 222–224, 548
 Csinszka I. Boncza Berta
 Csóka Lajos 62, 63
 Csokonai Vitéz Mihály 26, 77, 78, 85–87, 225,
 241–245, 273, 518, 519, 522, 589, 768, 769,
 775, 777, 796, 804
 Csoska Ferenc 431–433, 572, 688, 758, 807

- Csontos János 731
 Csorba Ilona 607
 Csorba Sándor 68, 69, 244
 Csontos Gyula 773
 Csöbbrös István 795–798
 Csörsz Rumen István 807, 809
 Csuka Ferenc 276
 Csúzy Zsigmond 517, 518
 Csűrös Ferenc 727
 Csűrös Miklós 813
- D'Alessandro, Marinella 149
 d'Asfeld, abbé 391
 D'Aulnoy, Mme. 102
 Dalnoki Kínglarovits Árpád 771
 Dalos László 276
 Damm, Jakab 176
 Dampierre, Henri Duval 55
 Dániel István 766
 Dante Alighieri 148, 253, 430, 696, 697, 699,
 700, 751, 775
 Darholz Kristóf 698, 699
 Darrel, William 19–21, 31
 Dávid Géza 807
 Dávidházi Péter 77, 138–142, 149–151, 154,
 521, 529, 532, 589, 609, 695
 Davidov, Jurij 567
 Davies, John 59
 De Bartolo, Stefano 149
 De Nardis, Luigi 148
 Deák Dezső 276
 Deák Farkas 453, 454, 462, 476
 Deák Ferenc 99, 100, 174, 290, 493
 Deák Rezső 276
 Deák Tamás 434
 Deáki Filep Sámuel 103
 Debreceni Szőr Gáspár 279
 Debreczeni Attila 77, 241, 244, 297, 579, 580
 Sz. Debreczeni Kornélia 274–277
 Degré Alajos 602
 Delacroix, Eugène 294, 573
 Delassault, Geneviève 388, 389, 391
 Delfini, Antonio 149
 Dell'Anguillara, Giovanni Andrea 430
 Delsaux, Hélène 345
 Deme Zoltán 707
 Demeter Júlia 578, 808
 Démokratész 373
 Derkovits Gyula 788
 Derrida, Jacques 154, 198
 Déry György 122, 124, 539
- Déry Imre I. Déry Tibor
 Déry Sári 773
 Déry Tibor 105–123, 538–547, 590
 Déryné Széppataki Róza 770
 Descartes, René 22, 453, 467, 468, 476, 477
 Desroussilles, François Dupuigrenet 390
 Dessewffy Aurél 595, 596
 Dessler, A. 389
 Dettre János 276
 Dévai Bíró Mátyás 551
 Dévényi Róbert 773
 Dézsi Lajos 476, 675, 732, 733, 747
 Dezső Mihály 89
 Di Francesco, Amedeo 149
 Dianous, Charles Amade de 122, 124
 Dickens, Charles 166, 561
 Diderot, Denis 335
 Dienes András 73
 Dienes Valéria 645, 668
 Dietsche, Magnus 251
 Dillich, Wilhelm 8, 12
 Dilthey, Wilhelm 440
 Diogenész Laertiosz 422
 Dionysius Carthusiensis 388
 Diósi Ödönné Brüll Adél 362, 428
 Diósy Márton 609
 Dirck Pietersz (Pers, Dirck Pietersz) 369
 Djordjević, Jovan 291
 Dobai Székely Sámuel 729
 Dobokay Sándor 688–690, 692, 694
 Dobos István 588
 Dobrossy István 342
 Dóczy Lajos 409
 Dolce, Lodovico 430
 Domitianus, Titus Flavius 423
 Domokos László 275–277
 Donatus, Tiberius Claudius 737, 740
 Donne, John 616, 617, 638
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 579
 Dózsa György 670
 Döbrentei Gábor 595, 760–762
 Dömötör Ákos 293, 375, 379, 512
 Dömötör Tekla 315
 Dörgő Tibor 402
 Dörmeyi Sándor 280
 Dranke, Naftin 125
 Dresser, Matthaeus 432
 Drux, Rudolf 13
 Dsida Jenő 150
 Du Cange 314
 Du Pin, Louis Ellies 388, 389

- Dubois, Guillaume 385
 Dubraviczky Simon 69, 98
 Dugonics András 135, 136, 216, 221, 223, 224,
 726, 779, 803
 Duguet, Jacques-Joseph 391, 393, 398
 Dumas, Alexander 166
 Dumont, Stephan 338
 Dünnhaupt, Gerhard 3
 Dzurek, Jozef 808
- Eber, Paul 367
 Ebner, Margareta 247
 Eckhardt Ferenc 446, 476
 Eckhardt Sándor 143, 255, 256, 258–267, 270,
 272, 294, 673–679, 681, 683–686, 688–692,
 694, 697, 699, 701, 758
 Eckhart mester 697
 Eco, Umberto 149, 253
 V. Ecsedy Judit 281
 Éder György 134
 Edward, Cornbury vicomtja 20
 Egeria, Numa Pompilius felesége 315
 Eggenberger, Ferdinand 380
 Egressy Gábor 69–71, 137, 138, 596, 601
 Egyed Emese 760
 Ehrenfeld László 123, 124
 Ehrmann, Theophil Friedrich 230, 231, 706
 Eidus Livia 276
 Eineder, Georg 730
 Einzig, Bernhard 122, 124
 Eiseley, Loren 347
 Eisemann György 200, 214
 Eisemann Mihály 771
 Ekmečić, Milorad 289
 Elek Oszkár 375
 Eliot, T. S. 212
 Elizabeth, Stuart 52
 Ember Győző 478
 Ember Pál I. Erdélyi János
 Emőd Tamás 771
 Endre, Anjou 144
 Endrődi Sándor 361, 362, 375
 Engel, Christian von 406
 Ennius, Quintus 84
 Enyedi Sándor 763, 768, 781–783
 Eoyang, Eugène 616
 Eötvös József 228, 329–332, 334, 337–340,
 342, 344–349, 351–355, 357, 358, 380, 595,
 599, 600, 602, 604
 Eötvös Loránd 344
 Epiney-Burgard, G. 251
- Erasmus, Roterodamus 367, 368, 372, 704
 Eratoszthenész 307
 Erdei Anna 433
 Erdei Klára 268, 384–386, 551
 T. Erdélyi Ilona 593, 597, 607
 Erdélyi Indali 293
 Erdélyi János 216, 495, 500, 593, 596–606,
 608, 715
 Erdélyi Jenőné Lengyel Vilma 276
 Erdélyi Pál 732
 Erdélyi Zsuzsa 809
 Erdődi József 275
 Erdődy György 510, 511
 Erdődy Julianna 792
 Erdős Renée 41
 Eren, Hasan 812
 Erkel Ferenc 784
 Erkel Gyula 784
 Erns, Gaspar 52
 Ernyi Mihály 770
 Ertsey Péter 274
 Erzsébet, I., angol királynő 52, 165
 Este, Leonello 303
 Esterházy Miklós 736
 Esterházy Nepomuk János 760
 Esterházy Pál 728, 736, 779
 Esterházy Péter 149
 Estius (Hessels van Est), Wilhelm 389
 Eszterházy Károly 285, 286
 Euripidész 523
 Evelyn, John 60
- Fábchich József 755
 Faber du Faur, Curt 4
 Fábrián Gábor 348
 Fabiny Tibor 390
 Fabius Quintus Maximus, Verrucosus Cunctator 320
 Fabre-Luce, Alfred 333
 Fábri Anna 175, 810
 Fabri, Johann Ernst 243
 Fábriich I. Fábchich
 Falk Miksa 343
 Falkenstein, Karl 245, 707
 Faludi Ferenc 19–21, 23–31
 Faluvégi Katalin 296
 Falvay Mihály 34
 Faragó Erzsébet 521
 Faragó József 807
 Faragó Miklós 276
 Farkas Árpád 724

- Farkas Bálint 770
 Farkas Ferenc 770
 Farkas Gábor 388
 Farrington, Benjamin 347
 Fáy András 69–71, 98
 Fazekas István 800
 Fehér H. Katalin 589, 590
 Fehér Klára 769
 Fehér Tibor 276
 Fejér György 133
 Fejérvölgy István 280
 Fejes Endre 769
 Fejes István 140
 Fejtő Ferenc 106, 110
 Fekete Andor 116
 Fekete Csaba 241–243, 732
 Fekete Sándor 375
 Feld Irén 771
 Fellini, Federico 148
 Felssecker, Eberhard Wolfgang 4
 Fénelon, François de 386, 395
 Feniczy Gyula 318
 Fényes Soma 362
 Fenyő István 329, 330, 332, 336, 337, 340, 342, 358
 Fenyő Miksa 148, 277, 525, 532, 534–536
 Ferdinánd, I., császár 57, 171
 Ferdinánd, III., császár 132
 Ferenc, Assisi Szent 523
 Ferenc, I., magyar király 65
 Ferenc Gergely 117, 125
 Ferenc Gyárfás 124
 Ferenc József, magyar király 289
 Ferenczffy Lőrinc 256, 698, 702, 703
 Ferenczi 123
 Ferenczi László 150
 Ferenczi Zoltán 73, 673
 Ferenczy István 98
 Ferenczy József 402, 403, 405, 410
 Ferroni, Nicoletta 148, 149
 Fessler Ignác Aurél 406
 Fest Sándor 60
 Fésűs György 340
 Fetscher, Iring 345
 Feuerbach, Ludwig 561
 Feuillé, Louis 237
 Fichte, Johann Gottlieb 343
 Filangieri, Gaetano 332
 Fillion, J. J. 3, 4
 Filthaut, M. 247
 Fiore, Peter Amadeus 617
 Firmicus Maternus 311, 317, 319, 323, 325
 Fischer, John 280
 Fischer, Kuno 345
 Flaubert, Gustave 751
 Fleury, Claude 392, 393, 399
 Flitner, Johannes 372
 Foag, James F. 248
 Foc, Thomas C. 248
 Fodor Josephine 769
 Fogarasi János 720
 Foktövi János 794
 Fónod Zoltán 582–584
 Font Zsuzsa 807
 Forgách Ferenc 514
 Forgách Mihály 130, 151
 Forgách Zsigmond 688
 Forgács Antal 546
 Fórtis Lajos 124
 Formentini Auróra 679
 Fornaro, Pasquale 148
 Forval, de 455
 Foucault, Michel 160
 Fourier, François Marie Charles 336
 Földváry Lajos 75
 Fra Guido da Pisa 696
 Fraknói Vilmos 325, 326
 France, Anatole 750, 752
 Franchi, Cinzia 148, 808
 Francisci, Erasmus 2, 3, 6
 Francke, Christian 551
 Frangepán Ferenc Kristóf 71, 452
 Frank József 276
 Frank Tibor 604, 607
 Frankenburg Adolf 593, 596, 601
 Freud, Siegmund 642–645, 647–649, 651, 662, 665, 670–672
 Fried István 68, 69, 134, 228, 246, 289–291, 411, 442, 588, 775
 Friedrich, Hugo 40
 Frigyes, Nagy, porosz király 333, 334
 Frigyes, pfalzi herceg, cseh király 52, 54, 55
 Frigyes, III., német-római császár 320, 321, 323, 325, 326, 328
 Frölich, Thomas 278
 Frutolf von Michelsberg 573
 Frye, Northrop 388, 390, 397
 Fubini, Mario 776
 Fuetter, Eduard 340
 Fülepi Lajos 588
 Fülöp, kardinális 299
 S. Fürth Éva 163

- Füsi József 697
 Füzes György I. Fejtő Ferenc
- Gaál Gábor 107, 108, 110–114, 116, 117, 119,
 121, 123–125
 Gabler, Hans Walter 77
 Gadamer, Hans-Georg 205, 206, 209, 212, 214,
 654
 Gadifer de la Salle 238
 Gagyí László 476
 Gajek, Konrad 3, 9, 11, 14
 Gajtkó István 551
 Gál Ferenc 119–120, 124
 Gál István 57, 434, 744, 745, 747
 Gálfszky Erzsébet 108, 111, 112, 122, 123
 Gáli József 769
 Galilei, Galileo 84
 Gáll Ernő 724
 Gall, Lothar 333
 Galletti, Johann Georg August 245
 Gálos Rezső 226
 Gángó Gábor 800
 Gans, Eduard 332, 335, 337, 339, 343, 344,
 348, 353, 356–358
 Garai Anna 427
 Garašanin, Ilija 289
 Garay János 99, 596, 597, 599, 601
 Gáspár J. 293
 Gautier, Théophile 503
 Géber Antal 476
 Geminosz (Geminus) Tullius 424
 Genovéva, Szent (Geneviève) 573
 Georgi I. Déry György
 Gerézdi Rabán 700
 Gergely, Szent 518
 Gergely Pál 434
 Gergye László 411
 Gerhard János 516
 Gerhard, Johann 89, 91
 Gerő Ödön 530–532
 Gerold László 147, 768
 Gerzon Adolf 114
 Gerzon Kató 114–116, 125
 Geulincx, Arnold 90, 91
 Géza, magyar fejedelem 806
 Gibert, Pierre 395
 Gide, André 106, 122
 Giesinger, Franz 317
 Gina I. Kratochwill Zsuzsanna Georgina
 Gindery János 338
 Giskra, Jan 68
- Glandorpius, Joannes 367
 Glatz Ferenc 337, 478
 Glover, Sir Thomas 52
 Gmür, Rudolf 343
 Gnisci, Armando 149
 Gobbi Hilda 773
 Goclenius, Rudolphus 367
 Godin, André 368
 Goethe, Johann Wolfgang 142, 205, 411, 529,
 534, 563, 565, 596, 637, 638, 751, 787, 813
 Gomba Szabolcsné 732
 Gombaszögi Ella 772
 Gombaszögi Frida 772
 Gombaszögi Irén 772
 Gombaszögi Margit 772
 Gombos Imre 134
 Gombos Katalin 773
 Gombrich, Ernst Hans 34
 Gonda István 325
 Gonda Lajos 125
 Gondomar, gróf 58
 Gonella 104
 Gooch, G. P. 346
 Goold, G. P. 305
 Goossens, Matthias 251
 Gordon Zsuzsa 773
 Gorilovics Tivadar 148
 Gortan, Veljko 420
 Gossman, Lionel 346
 Gosztonyi János 771
 Gotendorf, Alfred N. I
 Gothot-Mersch, Claudine 77
 Gounod, Charles François 773
 Gourmont, Rémy de 204
 Goyet, Thérèse 395
 Gózon Gyula 772
 Gökbilgin, Tayyip 812
 Gömöri György 61, 789–792, 807
 Gömöri Jenő 521
 Göncz Árpád 806
 Gönczy Soma 407
 Görbe János 783
 Görgey Artúr 74
 Görgey István 75
 Görömbei András 722–724
 Gracchus, C. 314
 Graciotti, Sante 148, 149, 778
 Gracza János 275
 Gradelehnus, Johann 12
 Gramsci, Antonio 776
 Granger, Gilles-Gaston 345

- Grass Frigyesné 62–67
 Grätzer József 365
 Grecu, Vasile 125
 Green, A. Wigfall 347
 Greenfield, Concetta Carestia 696
 Gregory, Richard Langton 34
 Greguss Ágost 408
 Gremonville, Jacques Bretel de 451, 452
 Gres-Gayer, Jacques 388
 Grey, Lord 792
 Griffin, Nigel 808, 809
 Grigor, pásztor 117
 Grillparzer, Franz 136
 Grimmelhhausen, Hans Jacob Christoffel von 3, 4, 16
 Gross Andor 543, 544
 Gross Félix 345
 Grote, Geert (Gerardus Magnus) 250–253
 Grotius, Hugo 389–391, 432
 Groza, Petru 115, 783
 Grube, Karl 251
 Grubicy György 340
 Gruter (Gruyter) Janus 432
 Gruys, J. A. 369
 Grzegorz z Sanoka 129
 Guarino da Verona 300, 305, 308, 311, 318, 320, 424, 425, 427
 Guarino, Gianbattista 308, 309, 311
 Guarricus, abbé 367
 Guevara, Antonio (Albertinus Aegedinus) 6
 Guida, Francesco 148
 Guilielmus Alvernus 549
 Guillemin, Henri 332
 Guizot, François 335, 336, 340–342, 346, 350–352, 354, 355, 357, 358
 Gulyás Pál 148, 274, 275, 277
 Gulyás Sándor 808
 Gundel, Hans G. 304, 324
 Gundel, Wilhelm 304, 305, 324
 Gupcsó Ágnes 809
 Gurzó Ferenc 117, 118
 Gusdorf, G. 472
 Guthmüller, Bodo 430
 Guttenberg Jozefa 63, 67
 Guzmics Izidor 218
 Guzner Miklós 114, 125
 Gvadányi János 288

 Gyárfás Elemér 476
 Gyárfás István 725–732, 734–742
 Gyenes Erzsébet 433

 Gyenis Vilmos 282, 283, 382, 476
 Cs. Gyimesi Éva 149, 588, 722
 Gyimesi Tímea 208
 Gyirwa Wenczel 102
 Gyömbéri Darázs J. 292
 Gyömrői Edit 640, 647, 648
 Gyöngy Pál 769
 Gyöngyösi Gergely 252
 Gyöngyösi István 28, 82, 84, 87, 215–227, 678, 804
 Györrffy 98
 Györrffy György 788, 789
 G. Györrffy Katalin 790
 György deák 793
 György Lajos 101–104, 142, 143, 282, 292, 293
 Györy Ferenc 67
 Gyula, II., pápa 430, 573
 Gyulai János 279
 Gyulai Pál 138, 139, 193, 376, 480, 483, 493–506, 523, 558, 581, 619, 628, 633, 638, 726, 770
 Gyulai-Gaál János 769

 Haas, Alois M. 247
 Hadrianus, Publius Aelius 90
 Hadrovics László 725
 Hagymássy Lajos 274
 Hahn István 215
 Haiman György 281, 282
 Hajdú Mihály 682
 Hajdú Zoltán 782
 Hajnal László 276
 Hajnal Mátyás 701, 702
 Halasy-Nagy József 624
 Halász Előd 3
 Halász Gábor 35
 Halász Péter 769
 Halász Rudolf 769
 Halász Sándor 124
 Halbwachs, Maurice 660, 664
 Halévy, Elie 337
 Hall, Josephh 387
 Haman, Georg 319
 Hankiss Elemér 769, 785
 Hankiss János 148, 476, 630, 637
 Hannibal 320
 Hannulik János 226, 227
 Hantházi Sári 276
 Háportoni Forró Pál 739
 Harag György 782
 Hargittay Emil 792–794, 807

- Harkai Vass Éva 147
 Harpaz, Ephraim 333
 Harris, H. S. 345
 Harsányi Kálmán 579
 Harsdörffer, Georg Philipp 2, 3, 5–7, 10, 13, 17, 18
 Hartel, Guilelmus 514
 Hartmann, Eduard 563, 566, 567
 Hatvany Lajos 480, 484, 535
 Haugen, E. 682
 Cs. Havas Ágnes 727
 Havas László 431
 Hágy Gyula 769
 Hayn, Hugo 1
 Hazucha 595, 603, 604
 Heckenast Gusztáv 478
 Heckenast Gusztáv (1811–1878) 228, 241, 337
 Heerbrand, Johann 432
 Hegedűs Attila 682, 683, 687, 807
 Hegedűs Géza 402, 769
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 335, 343–345, 350–355, 358, 563, 566, 642
 Heidegger, Johann Heinrich 90
 Heidegger, Martin 33, 208, 540
 Heidfeld, Gottfried 369
 Heidfeld, Johann 281, 365–370, 372, 374
 Heiler, Friedrich 548
 Heine, Heinrich 361, 484, 609, 610
 Heinisch József 770
 Heinrich, August 102
 Heinrich Gusztáv 143
 Hellebrandt Árpád 365
 Heltai Gáspár 279, 514, 551, 698
 Heltai János 281, 807, 808
 Heltai Jenő 41
 Henrik, III., kasztíliai király 238
 Henszlmann Imre 295, 375, 378, 593, 594, 596–598, 601, 602, 605
 Herczeg Gyula 473, 476
 Herczer Jób 102
 Herder, Johann Gottfried 495
 Herford, C. H. 60
 Hermán M. János 467, 471, 477
 Hermand, Jost 41
 Hermányi Dienes József 282–284
 Hermes Trismegistos 305
 Hermon-Belot, Rita 391
 Herner János 131
 Heródek Sándor 277
 Herolt János 104
 Herp, Hendrik 252
 Herrmann Antal 276
 Herrnstein Smith, Barbara 610, 612, 616, 625, 626, 628, 631, 637, 638
 Hersche, Peter 401
 Hesselmann, Peter 3
 Hessus, Eobanus 367
 Hésziodosz 302
 Hevesi Sándor 137, 537, 769
 Heyder, Michel 8
 Heylyn, Peter 57, 791
 Hiador I. Jámbor Pál
 Hieronymus I. Jeromos, Szent
 Hieronymus, Prágai 691
 Hippokratész 422, 423
 Hirsch, Arnold 4
 Hitler, Adolf 544
 Hoffmann 242
 Hofmann, Johann 8
 Holdheim, William W. 333
 Holenstein, Anne-Marie 247
 Holl Béla 281, 698, 699
 Holland, Abraham 59
 Holland, Compton 57–58
 Holstein-Wissenburg, Dorothea Elisabeth von 458
 Hóman Bálint 478
 Homérosz 84, 227, 302, 439, 425, 467, 498, 500, 604, 605, 696, 697, 700, 740, 755
 Homonnai Béla I. Vajda János
 Hont Ferenc 772, 803
 Hopp Lajos 382, 383, 385, 392, 394–396, 399, 400, 577, 808, 812
 Hoppál Mihály 619
 Horányi Elek 215, 226
 Horányi Mátyás 769
 Horatius, Quintus Flaccus 216, 219, 221, 223, 225–227, 305, 435, 422, 424, 425, 426, 428, 726, 749, 755, 794, 795
 Homius 241
 Horthy Miklós 148
 Horvát István 788
 Horváth István 807, 808
 Horváth Iván 270, 273, 544, 619, 639, 674, 676, 688, 700, 806
 Horváth János 101, 104, 144, 201, 203, 209, 215, 216, 222, 226, 480, 558, 569, 586, 595
 Horváth János, ifj. 312–315, 320, 420, 425, 573
 Horváth Jenő 326
 Horváth Júlia 590
 Horváth Katalin 296
 Horváth Márton 727

- Horváth Mihály 446, 477
 Horváth Miksa 119, 123, 124
 Hóvári János 811
 Hölderlin, Johann Christian Friedrich 33, 559
 Hruz György 375
 Hruz Mária 375
 Hubai János 89
 Hubay Miklós 148
 Huber Jánosné 111
 Hudi József 245
 Hudița, I. 451, 477
 Hugo, Victor 166, 329–331, 335, 361, 391, 502–504
 Humbertus 250
 Humboldt, Alexander von 230
 Hume, David 566
 Huntley, Frank Livingstone 387
 Hunyadi Ferenc 733
 Hunyadi János 60, 68, 69, 223, 301, 303, 326, 428
 Hunyadi László 134
 Hus, Jan 368, 691
 Huszár Dávid 279
 Huszár Gál 278, 279, 281
 Huszti József 300, 305, 306, 310, 322, 324–326, 420
 Huszti Péter 725, 726, 733
 Huysmans, Joris Karl 44
 Hübner, Johann 242, 243, 245
 Hyginus, Gaius Julius 307

 Ignác, Loyolai Szent 386
 Ignác Rózsa 769
 Ignjatović, Jakov 291
 Ignotus 41, 362, 492
 Ignotus Pál 642, 663
 Illés Endre 477, 769
 Illés László 150, 151
 Illésházy István 267, 758, 759
 Illik Viktor 112
 Illyés Gyula 110, 112–114, 121, 122, 137, 149, 359, 360, 363, 364, 376, 482, 541, 542, 775
 Illyés Gyuláné Kozmuczsa Flóra 276, 653
 Illyés István 281
 Imre, Árpádházi Szent 426
 Imre Samu 684, 686, 687
 Incze Gábor 279, 551
 Inczedy József 516
 Ingarden, Roman 180, 201–203, 205
 Inhofer Orsolya 510
 Irányi Dezső 276

 Irinyi József 294
 Irinyi Károly 727
 Iselin, Jacob Christoff 243
 Isidorus I. Izidor, Sevillai Szent
 István, I., Szent, magyar király 127, 431, 725
 Ivanović, Katarina 291
 Iványi Emma 728, 736
 Iványi Sándor 286
 Izidor, Sevillai Szent 514, 696
 Izsák, fakereskedő 125
 Izsáky Margit 770

 Jacobi Austrosylvius, Pieter 369, 370
 Jakab, I., angol király 52, 347, 369, 704
 Jakab, II., angol király 349
 Jakab Ödön 527, 528
 Jakó Zsigmond 89
 Jakšić, Djura 291
 Jakson 237
 Jakubovich Emil 788, 789
 Jakus Lajos 375
 Jámbor Pál 595, 599, 600
 Jambrešić, Andrija 285
 James, E. D. 393
 Jammes, Francis 151
 Jancsika, titkár
 Jancsó Adrienne 783
 Jancsó Elemér 764
 Jankó János 291
 Janković, Miodrag 290, 291
 Jankovich Miklós 246, 730, 732
 Jankovics I. Jankovich Mikiós
 Jankovics József 129, 130, 445, 448, 451, 453, 455, 456, 461–466, 469, 473, 477, 678, 736, 758, 795, 797, 806, 808
 Jankovits László 420
 Jánóczi András 796
 János, Aranyaszájú Szent 514, 518
 János, I., magyar király 277, 278
 János, II., választott magyar király 277, 278
 János Zsigmond I. János, II.
 Jánosi Mónika 789
 Janovics Jenő 783
 Jansenius, Cornelius 389, 390
 Jantso Ferenc 809
 Janus Pannonius 129, 299–328, 430, 420–429
 Jarosievitz Erzsébet 809
 Jaspers, Karl 361
 Jastrzębska, Jolanta 149
 Jászai Magda 148
 Jászai Mari 137, 409

- Jaye, B. H. 549
 Jean Paul 138, 560, 561, 596, 605
 Jehúda Hádásszi 513
 Jenő, IV., pápa 741
 Jericke, Alfred 5
 Jeromos, Szent 365, 696
 Jeszenszky Ferenc 811
 Jodok 598
 Johnson, Douglas 340
 Johnson, Peter 509
 Jókai Mór 143, 153–199, 291–293, 381, 407,
 440, 494, 520–522, 533, 534, 595, 768, 806,
 812, 813
 Jonge, H. J. de 447, 468
 Jonson, Ben 58–60
 Joó László 770
 Jordánszky Elek 731, 780
 Josephus Flavius 513–515
 Jósika Miklós 460, 476, 477, 595, 599–601,
 603, 607, 609
 Jourjon, Maurice 395
 Jovanovič Zmaj, Jovan 291
 József, I., magyar király 736
 József, II., magyar király 64, 66, 67, 226, 334
 József Áron 663
 József Attila 35, 113, 147, 148, 276, 295, 296,
 359, 360, 363, 364, 538–547, 636, 639–672,
 775, 776, 786–788, 804
 Judik Etel 771
 Juhász Erzsébet 147
 Juhász Ferenc 147
 Juhász Géza 745, 748
 Juhász Gyula 211, 274, 360, 363, 433, 747,
 768, 769, 803
 Juhász István 475, 477
 Juhász László 420, 427
 Júlia I. Losonezi Anna
 Julow Viktor 347
 Jung Károly 795–797
 Juranek, Christian 3
 Justinianus, I., császár 426
 Juvenalis, Decimus Junius 422, 794
 Juvencius, Jacobus 571

 Kabdebó Lóránt 588, 590, 784, 788
 Kacsó Sándor 121
 Kádár Imre 770
 Kádár László 285
 Kadosa Marcell 111
 Kadulska, Irena 808
 Kájoni János 281

 Kákosy László 324
 Kálay Kopasz Pál 679
 Káldi György 513, 693
 Káldy Gyula 70
 Kalla Zsuzsa 589
 Kállay Ferenc 243
 Kállay István 64, 66, 67, 277
 Kallimakhosz 302, 573
 Kalmár Pál 113
 Kálnoky László 631
 Kálnoky Sámuel 457
 Kamenyev, Szergej Szergejevics 106
 Kanizsai Pálfi János 701
 Kant, Immanuel 84, 337, 344, 345, 352, 358, 566
 Kántor Lajos 781, 782, 784
 Kányádi Sándor 724
 Kapitánffy István 725
 Kaposi Juhász Sámuel 89, 92
 Karácson János 598
 Karácsonyi Jánosné 124
 Karafiáth Judit 150, 151, 590
 Karatay, Sadrettin 812
 Karátson Gábor 197
 Kardos Samu 99
 Kardos Tibor 307, 420
 Karinyth Frigyes 107, 771
 Kármán József 411
 Károly, Stuart trónörökös 58
 Károly, I., angol király 342
 Károly, V., császár 739, 795
 Károly, X., francia király 335
 Károlyi Amy 616
 Károlyi András 279
 Károlyi Gáspár 278, 471
 Károlyi György 766
 Kárpáti Aurél 771
 Karsay Orsolya 145
 Kassák Lajos 107, 584, 585, 651, 784
 Kassákné Simon Jolán 769, 771
 Katona Gergely 296, 588
 Katona Imre 293, 795–797
 Katona József 134–136, 298, 523, 770, 813
 Katona Tamás 725
 Katona Tünde 388
 Katus László 289, 290
 Kaulbach, Friedrich 345
 Kaunitz, Wenzel Anton 67
 Kazinczy Ferenc 62, 63, 215, 216, 243, 246,
 411, 492, 589, 595, 596, 760, 762, 763–767
 Kazinczy Gábor 595
 Kazzay András 729

- Kazzay Sámuel 729, 730, 732, 734
 Kecskeméti Gábor 179, 728, 735, 737
 Kecskeméti M. István 433
 Keczer Ambrus 451
 Kedves Csaba 809
 Kelecsényi Gábor 731
 Kelemen Didák 516
 Kelemen János 149
 Kelemen Lajos 282
 Kelevéz Ágnes 589, 591, 648, 743, 744, 811
 Kemény Egon 769
 Kemény G. Gábor 583
 Kemény János 145, 454, 476
 Kemény Katalin 473, 477
 Kemény Sámuel 766
 Kemény Zsigmond 99, 140, 172, 193, 495, 496,
 504, 595, 596, 812
 Kempelen Béla 729
 Kempis, Thomas 251, 252, 705
 Kenesei István 682
 Kenyeres Imre 473, 477
 Kenyeres Zoltán 149
 Kerecsényi Dezső 229, 607
 Kerekes János 770
 Kerényi Ferenc 70, 71, 138, 379, 408, 409, 578,
 589, 591, 768, 770, 772, 784, 798, 804
 Kerényi Károly 512, 695
 Kereskényi Sándor 149
 Kérészi István 131, 132
 Keresztesné Várhelyi Ilona 589
 Kereszturi Pál 447, 448
 Keresztury Dezső 139, 222, 579, 586, 587
 Kereszty Ágnes 134
 Kéri Pál 521
 Kertész, André 585
 Kertész József 435
 Kéry László 769
 Keserű Bálint 268, 551
 Keserű Katalin 148
 Keveházi Katalin 384, 551
 Kevi 8
 Kézai Simon 573, 574
 Khin Antal 375
 Kibédi Varga Áron 588
 Kilian István 285, 576–578, 634–636, 809
 Kincses Károly 585
 Kincses Katalin 510
 Kinsky, Ferdinand 460
 Kipling, Rudyard 523
 Király Erzsébet 699, 725
 Király György 725
 Király István 3, 363, 810
 Király László 724
 Király Péter 807
 Kiroz, igazgató 116
 Kiš, Danilo 147
 Kis Margit 35
 Kis Péter 277–279
 Kisfaludy Károly 134, 135, 138, 501, 596
 Kisfaludy Sándor 134, 135
 Kismarjai Veszelin Pál 794
 Kiss Ferenc 389
 Kiss Irén 769
 Kiss István 518, 793
 Kiss Jenő 682
 Kiss József 41, 361, 536, 558, 651
 Kiss József (1923–1992) 73, 591, 595, 599,
 600, 606
 Kiss Katalin 578
 Kiss Komáromi István 88, 89, 91
 Kiss Mihály 149
 Kissházy J. 293
 Klaniczay Tibor 129, 130, 148, 256, 258, 259,
 270, 271, 282, 386, 429–431, 451, 477, 570,
 577, 673, 674, 677, 678, 680, 700, 703, 704,
 778, 809
 Klárné Angyal Ilka 770
 Klauzál Gábor 98
 Kleanthész 304
 Klimius Miklós 171
 Klimt, Gustav 44
 Klinger, Max 44
 Klipper, fakereskedő 118, 124
 Kloocke, Kurt 333
 Knapp Éva 578, 808
 Knappich, Wilhelm 312
 Kner Imre 435
 Knight, G. Wilson 202, 203
 Kobzos Kiss Tamás 808, 811
 Koczás Sándor 810, 811
 Kodály Zoltán 782
 Koháry Ferenc 77–79, 81, 85, 87
 Kókay György 287, 593
 Kollar, Adam 62
 Kollár Ferenc 341, 346
 Kollár, Ján 375
 Koltay-Kastner Jenő 276
 Koltay Klára 550
 Komáromi István 551
 Komját Aladár 363
 Komjáthy Jenő 32–35, 37–39, 43, 46, 50, 51,
 200–214, 492, 493, 505, 506, 558, 568

- Komjáthy Vidor 207
 Komlós Aladár 200, 204, 493, 499, 559, 561
 Komlós András 772
 Komlós János 772
 Komlós Juci 772
 Komlós Vilmos 772
 Komlovszki Tibor 255, 270–273, 384, 694, 737
 Koncz József 88, 89
 Konfucius 468
 Kont Ignác 400
 Kónya Judit 769
 Kónyi János 102–104
 Koós Kovács István 113, 114
 Kopácsi Ferenc 432
 Kopaczi(n), Stephanus 432
 Koptik Odó 571
 Koroda Pál 562
 Korompay H. János 295, 297, 593, 610
 Kós Károly 782
 Kósa László 471, 477
 Kosáry Domokos 473, 477
 Koschlig, Manfred 1, 4, 5, 9, 11, 13, 14
 Kossuth Lajos 74–76, 98, 290, 519
 Kossuth Lajosné 98
 Kosztolányi Dezső 50, 51, 112, 149, 204, 207, 216, 221, 359, 363, 364, 440, 441, 526, 535, 747, 770, 786, 787
 Kótsi Katalin 134
 Kott, Jan 581
 Kovaček, Božidar 290, 291
 Kovách Zoltán 731
 Kovachich Márton 731
 Kovachich Márton György 145
 Kovács Anna 384
 Kovács Béla 285
 Kovács Ida 589
 Kovács Ilona 383, 399
 Kovács Imre 765
 Kovács István 683
 Kovács Kálmán 382
 Kovács Pál 329
 Kovács Sándor 198, 588
 V. Kovács Sándor 307, 420, 514, 731
 Kovács Sándor Iván 131, 268, 273, 420, 433, 435, 590, 678, 736, 789
 Kovács Zsuzsa 282
 Kovácsi A. 293
 Kováts József 726
 Kováts Miklós 768
 Koyré, Alexander 477
 Kozák László 589
 Kozocsa Sándor, id. 228, 497, 499
 Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozéfa 707
 Kölcsey Ferenc 68, 69, 71, 215, 216, 226–246, 329, 334, 337, 349, 361, 492, 495, 498, 589, 595, 597, 604, 605, 607, 613, 638, 634, 669, 670, 706, 707, 721, 755, 769, 800
 Köllő (Engel) Károly 143
 Könczöl Csaba 32, 33
 Könözsy László 806
 Köpeczi Béla 1, 14, 148, 382, 383, 386, 387, 393–396, 399, 400, 477
 Kőrösi Imre 227
 Körner, Theodor 135
 Kőszeg Ferenc 276
 Kőszeghy Péter 255, 258, 259, 261, 271, 279, 679, 690, 692, 693, 695, 703, 705, 807
 Kötő József 781, 782
 Kraszewski, Józef Ignacy 805
 Krasztev Péter 151
 Kratochwill Zsuzsanna Georgina 505, 803
 Kratočil Dezső 276
 Kraus, Hans-Joachim 388
 Krebs, Jean-Daniel 6
 Krestić, Vasilije 289
 Kriza Ildikó 574, 575, 808
 Krúdy Gyula 440, 441, 521, 522, 769, 812
 Kruppa Tamás 807
 Krynska, Salomea 345
 Kulcsár Kálmán 348
 Kulcsár Margit 92
 Kulcsár Péter 129, 144, 476, 736, 789
 Kulcsár Szabó Ernő 151, 188, 588, 784, 786–788
 Kulin Ferenc 215, 229
 Kultsár István 292, 811
 Kun Magda 773
 Kunigunda, Árpádházi 127
 Kunoss Endre 596
 Kuntár Lajos 811
 Kurcz Ágnes 367, 725
 Kurkó Gyárfás 108, 112, 121, 123, 124
 Kuskó Dezső 276
 Kuthy Lajos 599, 600
 Küllös Imola 798, 807
 Künzle, Pius 247–254
 Kvahó Márton 679
 Kyau 104
 La Grange Aranka 770
 Lábadai Károly 795, 797
 Laborfalvi Róza 138, 407

- Lach Róbert 612
 Lachmann, Karl 508
 Lactantius, Lucius Coelius Firminianus 128, 317, 318
 Laczka János 63
 Ladik Katalin 626
 Lafontaine, Jean 102
 Lahm, Sebastian Ambrosius 130, 151
 Lajos, II., magyar király 13, 166
 Lajos, XIII., francia király 236, 453
 Lajos, XIV., francia király 449–452, 455, 457, 458, 478
 Lajos, XV., francia király 492
 Lajos Fülöp, francia király 331, 340, 346, 348, 359
 Lakatos Éva 111
 Lamartine, Alphonse de 294, 295, 329–332, 335, 339, 358, 596
 Lamennais, Hugues Félicité Robert de 335, 336
 Lánicz Irén 147
 Landmann, Michael 212
 Landy Dezső 647
 Láng Ádám 103
 Láng József 297, 810
 Langer, Susanne K. 202
 Langmann, Adelheid 247
 Lapide, Cornelius a 513
 László, Szent, magyar király 402, 406, 407, 410, 736
 Lászlóffy Aladár 724
 Latabár Árpád, ifj. 772
 Latzkovits Miklós 388
 Laube Henrik 598, 600, 604, 605
 Laurentus, Hieronymus 388
 Lavater, Johann Kaspar 808
 Lázár István 131
 Lázs Sándor 88
 Le Gaudier, Antonius 394
 Le Guillou, Benjamin 332
 Le Sage, Alain René 142
 Leblancné Kelemen Mária 590, 798
 Leconte de Lisle, Charles Marie René 497
 Léda I. Diósi Ödönné Brüll Adél
 Lefebvre, Georges 340, 346
 Leffler Sámuel 741
 Lemming, Walter 41
 Lenau, Nikolaus 560
 Lendvai Andor 770
 Lendvay Márton 137
 Lengyel András 648
 Lengyel Balázs 588
 Lengyel Dénes 155
 Lengyel György 773
 Lengyel Menyhért 145
 Lenin, Vlagyimir Iljics 545
 Lenz, Max 343
 Leó, I., pápa 430, 573
 Leonardo da Vinci 644, 665
 Leoncavallo, Ruggiero 773
 Leopardi, Giacomo 752
 Lerminier, Eugène 335–337, 343, 344, 351, 352, 356–358
 Leroy, Maxime 333
 Lesieur, Stephen 52
 Leskó József 286
 Lessing, Gotthold Ephraim 808
 Leszkay 765
 Leunclavius, Johannes 16
 Lévai Névtelen 733
 Lévy Béla 276
 Lévy József 35, 654
 Lévi-Strauss, Claude 611
 Lewalski, Barbara K. 386
 Li Peng 616
 Ligeti Ernő 114, 115, 125, 770
 Ligeti Ernőné 114, 115
 Ligeti, tanár 120
 Lionne, de 450, 452
 Lipót, toszkánai herceg 761
 Lipót, I., magyar király 8, 445, 456, 457
 Lipót, II., magyar király 64, 65
 Lippay György 451
 Lipsius, Justus 91
 Liptai Károly 277
 Liphay Ágost 559
 Listius László 727
 Lively, Jack 348
 Livius, Titus 288, 314, 421
 Lobkowitz Poppel Éva 510, 511, 676–679
 Lombardus, Petrus 90
 Londesz Elek 530
 Loosjes, Jakob 369
 Lope de Vega (Vega Carpio, Lope Felix de) 246
 Losonczy Anna 507, 509, 674
 Lotz, John 636
 Louandre, Charles 333, 356
 Loup, Troyes püspöke 573
 Lovik Károly 440
 Löfstedt, Leena 573
 Lőkös István 285, 291
 Lőkös Zoltán 274, 276
 Lönnrot, Elias 381

- Lőrinczy Huba 438–442
 Löschburg, Winfried 343
 Lucas, Coronensis 282
 Lucretius, Carus Titus 559
 Ludányi Mária 807
 Ludassy Mária 333, 345, 349
 Lukács György 105, 106, 137, 345, 546, 566
 Lukács Kornél 277
 Lukács László 546
 Lukács Móric 337, 340
 Lukácsy Sándor 68, 99, 279, 280, 360, 520, 595
 Lukianosz 755
 Lukinich Imre 384, 447, 449, 456, 460, 461, 463, 466, 469, 477
 Lukovszky Judit 808
 Luther, Martin 92, 368, 386, 517, 705
 Lutz, Eckart Conrad 548, 549
 Luyts 242
 Lübbe, Hermann 343
 Lydus, Martinus 369
 Lypsius I. Lipsius
 Lyra, Nicolaus de 90
- Maár Gyula 769
 Macaulay, Thomas Babington 333, 347–350, 352, 354, 355, 357, 358
 MacCulloch, John Ramsay 339
 Machiavelli, Niccolo 430, 518
 MacKintosh, Charles Henry 389
 Macrobius, Theodosius 300, 318, 319, 328, 421, 425, 696
 Madách Gáspár 256, 258, 676, 702
 Madách Imre 35, 43, 71, 365, 512, 596, 798, 800, 812
 Madácsy Piroska 294
 Madarassy Klotilda 291
 Madarász Emil 363
 Madarász Imre 149, 579
 Madarász Márton 728
 Madarász Viktor 291
 Madariaga, Salvador de 440
 Magris, Claudio 149, 559
 Mailáth Antal 766
 Maimonidész 697
 Major, Joannes 367
 Makai László 478
 Makai Máté 368
 Makrai Pál 773
 Maksai Öse Péter 57
 Mallarmé, Stéphane 32, 40, 47
- Maller Sándor 534
 Mályusz Elemér 67
 Mályuszné Császár Edit 406, 768, 772
 Mambelli, Giuliano 726
 Man, Ray 122
 Manilius 305, 307
 Mannack, Eberhard 5, 6
 Mansfeld, gróf 56
 Márai Sándor 359, 438–442, 770
 Marcellus, Marcus Claudius 319
 Marczali Henrik 176, 445, 477
 Marêts, Samues des 551
 Margit, Árpádházi Szent 127
 Mária, Habsburg, magyar királyné 700
 Mária, Stuart 165
 Maria Anna, spanyol királylány 58
 Mária Krisztina, Habsburg 63
 Mária Terézia, magyar királynő 63–67, 334, 760
 Marie de France 104
 Markovits Rodion 116
 Márkus László 579
 Marrasio 424
 Marsus, Domitius 426
 Márta Mihály 274
 Martialis, Marcus Valerius 423, 425–428
 Martinkó András 329–331, 376, 591, 686, 687
 Martino, Pierre 497
 Martinovics Ignác 71, 579
 Márton Áron 142
 Marton Endre 773
 Marton Gábor 402
 Martonfalvi Tóth György 550, 551
 Marx, Karl 362, 363, 540, 642
 Marzio, Galeotto 129, 324, 328, 424, 425, 427, 428
 Masen (Masenius), Jacob 571, 795
 Máté Károly 477
 Mátray Gábor 770
 Matyasovszky Ignác 574
 Mátyás, Habsburg főherceg 432, 758
 Mátyás, I., magyar király 57, 68, 129, 223, 282, 302, 321–326, 423, 425, 427, 430, 431, 573, 641, 736
 Mátyási József 519
 Mavortius 317
 Mayer Gyula 317
 Mayer, Julius 8
 Mayer, K. W. E. 342
 McCabe, Richard A. 387
 Mécs László 803
 Medgyesi Pál 548, 550–557

- Megyeri Károly 137
 Meier, Hans Jakob 808
 Melanchthon, Philipp 16, 373, 431, 691
 Melczer Tibor 148
 Meletyinszkij, Jelizar M. 376
 Melith, briberi 432
 Melius Juhász Péter 279
 Mellon, Stanley 340, 346
 Melwill, Sir Andrew 791
 Memling, Hans 573
 Mercator (Kremer, Gerhard) 230
 Mercy, Claudius Ferdinand 15
 Merényi Oszkár 215, 222, 224, 225, 227
 Merezskovszkij, Dmitrij Szergejevics 204
 Merguet, H. 305
 Merse, szinyei 432
 Merula, Giorgio 425
 Messalina Valeria 755
 Mészáros István 726, 727, 729
 Mészáros Lázár 75, 76
 Mészöly Gedeon 68
 Metastasio, Pietro 777
 Meyer, Martin 12
 Mezei Márta 288, 589
 Mezősi Károly 435
 Michaelis Vajvoda I. Mihai Viteazul
 Michalek Manó 286
 Michelangelo Buonarotti 146, 529, 532
 Mihai Viteazul 90
 Mihály deák 733
 Mihályi Gábor 72
 Mihályi Melinda 778
 Mihálykó János 279, 280
 Mikes Kelemen 2, 383, 392, 394, 395, 399,
 474, 811, 812
 Mikes Lajos 525
 Miklós, V., pápa 299
 Sz. Miklósi 246
 Miklóssy János 499
 Mikó Imre 88
 Miksa, magyar király 278
 Mikszáth Kálmán 143, 144, 163, 810
 Miles, Josephine 617
 Mill, John Stuart 339
 Miller Jakab Ferdinánd 731, 733
 Miller, Johann 411
 Millet, Oliver 468
 Millot, Claude-François Xavier 287
 Milotai Nyilas István 281
 Milton, John 604, 609
 Mindszenty Ödön 769
 Mišianik, Ján 673, 674
 Miskei János 131
 Miskolci Pásztor István 368
 Miskolczi Csulyak István 368
 Moesch Lukács 634
 Móga János 74
 Mohamed, nagyvezír 432
 Moldova György 769
 Molière 560, 609
 Mollay Károly 3, 758, 800
 Molnár Aladár 340
 Molnár András 99, 100
 Molnár Antal 765
 Molnár Ferenc 528, 534, 535
 A. Molnár Ferenc 684, 686
 Molnár György 765
 D. Molnár István 805
 Molnár János Bálint 114
 Molnár Miklós 198
 Molter Károly 108, 116, 119, 125
 Molter Károlyné 116
 Monet, Claude 38
 Monok István 578, 789
 Montaigne, Michel 471
 Montesquieu, Charles Louis 84, 287, 335, 342,
 352–355
 Móra Ferenc 275
 Moréas, Jean 204
 Morelli, Francesco Giuseppe 19–22, 24–31
 Móric, hesseni fejedelem 367, 368, 370
 Móricz Zsigmond 359
 Morris, Charles 202
 Moser-Rath, E. 292, 293
 Moulin, Pierre de 369
 Mozart, Wolfgang Amadeus 598, 773
 Mózes Attila 724
 Mras, Karl 300
 Mulder, W. 253
 Muschg, Walter 211
 Musculus, Wolfgangus 367
 Mussato, Alberto 696
 Musset, Alfred de 564
 Mussolini, Benito 148
 Mügelin, Heinrich von 574
 Müller Lajos 656
 Müller Miksa 682
 Müllner, Amadeus Gottfried Adolf 135
 Mylius, Johann 16
 Nadas Gábor 769
 Nadasdy Ferenc 8, 71

- Nádasdy Tamás 679, 680, 700
 Nádasdy Tamás (?–1567) 278
 Nádaskay Lajos 483, 597, 598, 600
 Nagy Attila Kristóf 206, 207
 Nagy Béla 277
 Nagy Etel 107, 108, 111
 Nagy Imre 134, 135
 Nagy István 113
 Nagy Iván 62, 132, 729
 S. Nagy József 113
 Nagy Katalin 612
 Nagy László 808
 Nagy László (1927–) 267, 273
 Nagy Miklós 32, 143, 153, 155, 812, 813
 Nagy Pál 149
 Nagy Péter 445, 478, 769
 Nagy Sándor 732
 T. Nagy Sándor 274
 Nagy Zoltán 276, 277
 Napoleon 69, 71, 134, 135
 Napoleon, III., 348, 503
 Nassau-Senior, oxfordi professzor 339
 Natter-Nád Miksa 649
 Nedecký Lajos 113
 Nedeczki László 779
 Nemeskürty Harriet 3
 Nemeskürty István 806
 Németh Andor 106, 116, 296, 546, 641, 642,
 648, 650, 652, 672
 Németh Antal 138, 774
 Németh Dorottya 637
 Németh Ferenc 34
 Németh G. Béla 142, 201, 206, 216, 359,
 364, 433, 434, 496, 588, 610, 653, 785, 788,
 810
 Németh László 149, 175, 227, 359, 448, 477,
 588, 770
 Németh S. Katalin 1, 10, 17, 284, 372, 429, 511,
 792
 Németh Sámuel 225
 Nero, Lucius Domitius 27, 90
 Neubuhr, Elfriede 479
 Nicolai, Friedrich 104
 Nicole, Pierre 390, 393, 394
 Niculița I. Balan, Nicolae
 Niederhauser Emil 325
 Nieremberg, Juan Eusebio 237
 Nietzsche, Friedrich 39, 44, 362, 363, 440, 528,
 754
 Niggel, Günter 447, 472, 477
 Nilsson, Martin P. 304
 Numa Pompilius 315
 Nuzzo, Armando 149, 271, 703, 704
 Nyáry Pál 73, 75, 76, 174
 Nyáry Zsigmondné 281
 Nyéki Vörös Mátyás 256, 279, 574, 701
 Nyerges Judit 129
 Nyilas Attila 626
 Nyírfó József 782
 O'Connor, Mary Consolata 340
 Obernyik Károly 290, 291
 Obinczky Miklós 766
 Oborni Teréz 800
 Odorics Ferenc 151, 588
 Offenberger I. Abafáy Gusztáv
 Ohly, Friedrich 253
 Oláh Miklós 278, 573
 Oláh Tibor 697
 Olbracht, Ivan 110
 Oltványi Ambrus 600
 Opitz, Martin 84
 Opré János 275
 Orbán Balázs 176
 Orbán Jolán 588
 Orbán Viola 773
 Orczy Ágoston 98
 Orczy László 77–79, 81, 85, 286
 Orczy Lőrinc 760
 Ordasi Zsuzsa 148
 Órigenész 549
 Orlovsky Géza 807
 Ormos János 275
 Ormos Mária 148
 Orosius, Paulus 513
 Orosz Júlia 773
 Orosz László 135, 216, 298
 Oroszy Pál 245
 Ortega y Gasset, José 440, 567
 Ortelius, Hieronymus 12, 791
 Ortutay András 807
 Ortutay Gyula 803
 Osváth Béla 275
 Osztrólúczky Menyhárt 759
 Osztrosith Mátyás 451
 Osztrovsky József 70, 71
 Otrokocsi Főris Ferenc 515
 Ottlik Géza 149
 Ottokár, cseh király 127
 Ovidius, Publius Naso 273, 307, 318–320, 424,
 425, 428, 430, 431, 509, 571, 726, 742

- Oviedo, Gonzales Hernandez 230, 237
 Owen, John 367
 Oxenden, Sir James 54
 Ozolyi Flórián 518

 Ötvös Péter 131, 273, 673, 674

 Pach Zsigmond Pál 478
 Paganel I. Cholnoky Viktor
 Paget, William 791
 Pais Dezső 679, 684–686
 Pajor István 481
 Pajorin Klára 126, 129
 Páka Jolán 783
 Pákolitz István 422
 Pákozdy Ferenc 544
 Pál József 149
 Pál Sándor 121, 125
 Palágyi Menyhért 36, 207, 208
 Pali I. Szemere Pál
 Palkovics György 731
 Pálóczy Horváth Ádám 796
 Pándi Pál 62, 137, 376, 378, 402, 546
 Pano István 462
 Pantóné Naszályi Dóra 509
 Pap Endre 228
 Pápai Páriz Ferenc 551
 Pápay Sámuel 686
 Papp Ferenc 432
 Papp Lajos 683
 Parascivescu, Miron R. 124
 Pareus, David 369
 Páris Sándor 477
 Parr, Elnathan 550
 Pascal, Blaise 390, 391
 Páskándi Géza 782
 Pastor, Friedrich von 325
 Pásztor Emil 716, 717, 721
 Pásztor Ferenc 435
 Pásztor József 276, 277
 Pataky András 795
 Patyi Attila 155
 Paulay Ede 403, 408, 409
 Pauli 104
 Pavercsik Ilona 281
 Pavillon, Nicolas 390
 Pázmány Péter 132, 279–281, 469, 515, 688,
 701, 704, 705, 793, 807
 Péchy Imre 765
 Péchy Simon 55, 515
 Pécsi Lukács 280

 Pécsváradi Péter 704
 Peéry Rezső 584
 Penavin Olga 276
 Penke Olga 286–288
 Penna, Sandro 637
 Perahim, S. 124
 Perczel Mór 74, 75
 Perényi Gábor 517
 Pergosić, Ivan 285
 Periklész 750
 Perkins, William 550
 Pete (Pethe) Ferenc 246
 Péter, esztergomi prépost 573
 Péter László 277, 435, 590
 Péterfy Jenő 137, 785
 Peters, Gerlach 252
 Pethe Lászlóné Kapi Anna 279
 Petkó Zsigmond 677, 678
 Petneki Áron 298, 810
 Petőfi S. János 621, 623, 637
 Petőfi Sándor 38, 72–76, 138, 166, 193, 216,
 274, 291, 359–364, 375, 376, 378, 379, 435,
 479–491, 494, 495, 501, 506, 522, 525, 526,
 568, 569, 595–600, 602, 604, 610, 614, 615,
 629, 638, 651, 655, 658, 720, 796
 Petracchi, Mario 148
 Petrarca, Francesco 84, 104, 430, 470, 480,
 507, 508, 700
 Petri András 281
 Petrichevich Horváth Lázár 593–596, 599–604,
 607–609
 Petróczi István 451
 Petronius, Caius Titus 315
 Petrovich Ede 126
 Petrula, Karol 808
 Petrus Comestor 513
 Phocas 428
 Piccart, Michael 366
 Piccolomini, Enea Silvio 325, 425, 426
 Pichlmayr, Ambrosius 730
 Pífkó Péter 807
 Pilinszky János 364, 715
 Pintér Márta Zsuzsanna 286, 576–578, 780
 Pirnát Antal 257, 678, 698, 699, 725, 807
 Piscator, Joannes 369
 Pitassi, M.-C. 468
 Plank, Max 363
 Planzer, Dominikus 247
 Platón 23, 84, 205, 212, 300, 304, 367, 477,
 566, 743
 Plautus, Titus Maccius 314, 367, 578

- Pleuser, Christine 250
 Plinius, Caius Secundus Major 315, 513
 Plutarkhosz 104, 427, 644
 Pockoke, Richard 791
 Podjebrad, Jiřy 326
 Podjebrad, Katalin 427
 Podmaniczky Frigyes 290
 Podocataro, Filippo 129
 Podocataro, Lodovico 427
 Poe, Edgar Allan 33, 34, 504, 750, 751
 Pogány Péter 379
 Poggio Bracciolini 104, 422
 Pohl, M. J. 251
 Polanus von Polansdorf, Amadeus 369
 Polgár Gyula 345
 Polgár Péter 277
 Póli István 102
 Polignac, Melchior de 335
 Polinger, Alphonse Polinu 332
 Pólya György 366, 368
 Poma, Luigi 699
 Pomerius l. Temesvári Pelbárt
 Pomogáts Béla 147, 150, 151, 722
 Pongrácz Lajos 70
 Ponsard, François 609
 Pontano, Giovanni 420, 426
 Pontanus, Josephus 571
 Pop, Zakariás 112, 114
 Pór Péter 32, 34, 37, 38, 42, 48, 505
 Porfirius, Optatianus 615
 Porter, James W. 573
 Porthan, H. G. 381
 Porzolt Kálmán 274
 Poszeidóniosz 304
 Postma Ferenc 369
 Pouthas, Charles-H. 335, 340
 Pölitz, Karl H. L. 406
 Pörnbacher, Karl 6
 Prágai András 736–740
 Pray György 406, 571
 Praznovszky Mihály 297, 589
 Prém József 492
 Prévost, d'Exiles, Autrine François 476
 Priessnitz, Vinzenz 99
 Probsztner Károly 176
 Proklosz 699
 Prokopp Mária 807
 Propp, Mihail 376
 Proudhon, Pierre Joseph 332
 Ptolemaiosz 237, 236, 304, 325, 327
 Publicus Simplicius Pick Nick 593
 Puccini, Giacomo 773
 Pukánszky Kádár Jolán 404, 406, 768, 772
 Pulszky Ferenc 246
 Puskás Tamás 811
 Quinn, Anthony 573
 Quintilianus, Marcus Fabius 421
 Quintilius Varus 424
 Rába György 148, 201, 206, 743, 745, 750, 752
 Rabutin, Jean-Louis 445, 456–462, 466, 471, 474, 477, 478
 Rabutin, Roger comte de Bussy 457
 Racine, Louis 391, 588, 608, 609
 Rác István 122
 Ráday András 258
 Ráday Gedeon 673, 678
 Ráday Gedeon, III. 98
 Radéczy István 130
 Radnóti Miklós 775, 803, 804
 Radó Antal 521, 525, 526, 752
 Radonič, Novak 291
 Radvánszky János, II. 674, 678
 Raff, Georg Christian 243
 Rájnis József 216, 219
 Rákóczi Ferenc, II. 68, 69, 88, 382–401, 443, 444, 457–462, 464, 477, 478, 518, 574, 739, 741, 765, 793, 811, 812
 Rákóczi György, I. 60, 88, 268, 475, 737
 Rákóczi György, II. 88, 454
 Rákóczi Katalin 800
 Rákóczy György 174
 Rákóczy József 174
 Rákosi Jenő 137
 Ranke, Karl 138, 293
 Rapaport Samu 544
 Rapin, René 394
 Rappaport Ottó 784
 Ráth András 277
 Ráth Ilona 277
 Ráth Mór 408, 716
 Rátz Kálmán 274
 Ratzky Rita 589–591
 Rausse, Herbert 3, 4, 14
 Rédnér Márta 585
 Reforgiato, Vincenzo 420
 Regiomontanus (Müller, Johannes) 129, 319
 Regnard, Jean François 243, 807
 Rein, Adolf 447, 472
 Reinach, Salomon 755
 Reinhardt, Karl 304

- Reisinger János 382, 385
 Reissner, Hanns Günther 343
 Réizov, Boris 340, 342, 346
 Rejtő István 163
 Rejtő Jenő 769
 Remellay Gusztáv 291
 Reményik Sándor 150
 Remenyik Zsigmond 545
 Répszeli László 571
 Réti Ödönné Bobár Irén 276
 Révai Gábor 205
 Révai Miklós 760
 Révay Mór János 167
 Révay Zoltán 366
 Révérend, Dominique 449, 455, 458, 473, 477, 478
 Révész Béla 531
 Reviczky Gyula 35, 39, 47, 138, 200, 361, 492–494, 505, 506, 558–568
 Reviczky Kálmán 561
 Reycherstorffer, Georg 12
 Réz Pál 216
 Rhédei Ferenc 454
 Ricardo, David 339
 Richardson, Samuel 142
 Richelieu, Armand-Jean du Plessis 453
 Richterus, Gregorius 739
 Ricoeur, Paul 208
 Riedl Frigyes 138, 139, 200, 228
 Rienzo, Cola di 430
 Rimay János 130, 255–273, 280, 673–675, 677–681, 697–700, 702, 758, 759, 795
 Ripa, Cesare 7
 Riquers, Martin de 509
 Rist, Johann 2, 5–7, 10, 17, 18
 Ritoók Zsigmond 420, 737, 740
 Ritoókné Szalay Ágnes 267, 273, 317, 431
 Rochons, A. 230, 706
 Róheim Géza 33
 Rohonyi Zoltán 588
 M. Róna Judit 539
 Róna Lajos 276
 Rónay László 147, 276
 Roquelaure 104
 Roskoványi Ágoston 780
 Ross (Rosaeus), Alexander 727
 Roth, Maria C. 4
 Rothacker, Erich 343
 Rothschild, Jean-Pierre 388
 Rotteck, Karl von 245, 707
 Rotterdami Rézmán I. Erasmus
 Rotweil, Adam 741
 Roulin, Alfred 333, 353
 Rousseau, Jean-Jacques 142, 335, 346
 Rózsa György 8, 572
 Rozsnyai Dávid 88, 89, 91, 278
 Rozsnyai Ervin 345
 Rozsnyai Mihály 274
 Rozsondai Marianne 282
 Rudnyánszky Gyula 36, 558
 Ruffy Péter 107, 111, 112, 121
 Ruh, Kurt 247
 Ruiz d'Avendano, Martin 234
 Ruspanti, Roberto 148
 Ruszoly József 276
 Ruttkay Kálmán 534
 Ruttner Tamás 807
 Ruusbroec 251, 253
 Rycault, Paul 60, 61
 Sabbadini, Rodolfo 318
 Sabine, George H. 337
 Sachs ab Harteneck, Hans 456, 459, 460, 464, 478, 518
 Sachs, Hans 104
 Sacrato, Ettore 299, 300
 Sacy, Lemaître de 387–393
 Sáfrán Györgyi 605
 Saint-Simon, Claude Henri 335, 336, 346
 Saint-Simon, Louis 473
 Sainte-Beuve, Charles-Augustin 139
 Salamon, magyar király 402
 Salamon Ernő 108, 116, 119, 124, 125, 546
 Salamon Ferenc 525, 526, 533, 534
 Sallustius, Caius Crispus 215, 739
 Salmasius, Claudius 453
 Sancto Victore, Hugo de 90
 Sand, George 294, 295, 336
 Sanderson, John 52
 Sándor István 101, 292, 805
 Sándor Iván 134, 136, 137
 Sándor Pál 289
 Sanson 242
 Sánta Gábor 537
 Santenil 104
 Sántha Teréz 806
 Santi, Aldo 366
 S. Sárdi Margit 282, 283
 Sarkady János 347, 624
 Sárkány János 131
 Sárközi György 769
 Sárközy István 769

- Sárközy Péter 148, 775–778, 809
 Sarmenius 426
 Sashegyí Oszkár 411
 Sassenius, Johann 6
 Saussure, César de 399, 811
 Saussure, Ferdinand de 634
 Savickij, P. 574
 Savigny, Friedrich Carl von 343, 344
 Savon, Hervé 390, 391
 Schapiro, J. Salwyn 348
 Schäfer, Rolf 388, 390
 Schedel Ferenc I. Toldy Ferenc
 Schedler, Paul Martin 300
 Scheiber Sándor 512, 513, 519
 Schelling, Wilhelm Friedrich 205, 206
 Scherer, Wilhelm 143
 Schetz, Petrus 571, 574
 Schielen, Johann Georg I, 3–18
 Schilders, Abraham 55
 Schiller, Friedrich 137, 165, 534, 588, 598, 608
 Schlachter, Adolph 317
 Schmelczér Imre 512, 518
 Schmerling, Anton von 176
 Schmidt, Paul Gerhard 429, 431
 Schmitt, Elmar 14
 Schodelné Klein Rozália 98, 99
 Schoneri, Joannis 322
 Schönwisner István 732, 734
 Schopenhauer, Arthur 48, 440, 558–568
 Schopenhauer, Johanna 566
 Schöpflin Aladár 137, 351, 352, 493, 588
 Schramm, Nikolaus 367
 Schröder, Werner 509
 Schulcz Katalin 149
 Schunke, Ilse 370
 Schwarz Ferenc 114, 115, 124, 125
 Schwarzbach, Bertram Eugène 392
 Sciglitano, Mariarosaria 149
 Scipio Africanus 300, 301
 Scott, Walter 142, 166
 Sebastiani, Horace 331
 Sebeok, Thomas 610, 611, 638
 Sebesi Benjáminné Szörös Erzsébet 516
 Sebestyén Árpád 682
 Sedulius Coelius 367
 Segal, Dimitri 574
 Segallen, Miron 122, 124
 Segneri, Paulus 394
 Sellier, Philippe 391
 Seneca, Lucius Annaeus 422, 690
 Senkálzky Endre 784
 Sennyei István 451
 Sennyei Vera 772
 Sepsí Andrea 578
 Seres József 499
 Serez, Mehmet 811
 Serif, Bastav 812
 Servius, Maurus Honoratus 423, 694
 Seuse, Heinrich Armand 247–250, 251, 252, 254
 Sévigné, Madame de 457, 458, 477
 Seylaz, Jean-Luc 333
 Seymour, Sir Thomas 792
 Shadwell, Thomas 60
 Shakespeare, William 151, 165, 166, 402, 498, 521–537, 561, 567, 568, 593, 604, 605, 608, 609, 695, 769
 Shelley, Percy Bysshe 166, 209
 Sibelius, Samuel 557
 Sidonius Apollinaris 420, 421
 Siegenbeck, C. A. 447
 Siess Antal József 811
 Sík Sándor 803, 804
 Sikabonyi Antal 207
 Sikolya István 783
 Silhouette, Etienne de 492
 Simić, Pavle 291
 Simon Andor 588
 Simon Böske 125
 Simon, Richard 390, 391
 Simonyi András 433
 Simonyi Zsigmond 682
 Simpson, Evelyn 60
 Simpson, Percy 60
 Sinai Miklós 89
 Sinkovics István 382
 Sinor, Denis 572
 Sipos Gábor 464, 477
 Sipos Lajos 297
 Sipos Pál 760
 Sirisaka A. 293
 Sismondi 339
 Ślaski, Jan 807
 Smiljuk, Reia 124
 Sobolewski, Jan 274
 Sófalvi József 103
 Solger, Karl Wilhelm Ferdinand 205
 Solinus, Julius Caius 513
 Solt Andor 136, 402
 Solvirogram Pannonius 702, 704
 Somlay Artúr 772, 773
 Sommerné 699

- Songutt Miklósné Magda 115, 125
 Soós István 800
 Soos Pál 766
 Sötér István 395, 440, 493, 607
 Sövényfalvi Dániel 515
 Speer, Daniel 3, 9, 10, 13, 14
 Spencer, Herbert 363
 Spengler, Oswald 440
 Spenser, Edmund 431
 Spinola, Ambrogio 58
 Spira, Andreas 301
 Spira György 289
 Sprengel, M. C. 230
 Stankovátsi Leopold 515, 516
 Stanyhurst, Guillaume 394
 Staud Géza 285, 577, 768–770, 772
 Stauder Mária 147
 Stein 245
 Stein Istvánné 123
 Steiner Zsigmond 682
 Stephan, Leslie 337
 Stephanus, Car. 513
 Stern Aladár 125
 Sternberger, Dolf 41, 44
 Sterne, Laurence 142
 Stoll Béla 88–90, 92, 255, 271, 647, 673–677,
 679, 681, 684, 727, 732, 737, 742
 Stramm, August 588
 Strauss, David Friedrich 559
 Strauss, Leo 337
 Strauss, Richard 773
 Strozzi, Tito 420, 427
 Stuhlmann, Patricius V. 470, 477
 Suciu, Aron 124
 Sudár Balázs 807
 Sue, Eugen 166
 Suetonius, Caius Tranquillus 324, 737, 740, 803
 Sugár István 578
 Suhaj, Nikolaj 110, 117
 Suki Béla 345
 Sulyánszky Antal 597
 Summers, Montague 60
 Sunyovszky Szilvia 808
 Surlius 249
 Suso, Henricus I. Seus, Heinrich
 Sükösd Mihály 349
 Sütő András 724, 782
 Swieten, Gottfried van 67
 Swinburne, Algernon Charles 755
 Sylvester János 278, 625
 Sylvius, Franciscus 389
 Szabédi László 150
 Szabó András 130, 151, 273, 279, 280, 433, 807
 Szabó B. István 150
 Szabó Dezső 501
 Szabó Endre 558
 Szabó Ferenc 578
 Szabó Ferenc S. J. 275, 808, 809
 Szabó G. Zoltán 98, 228, 246, 595, 706
 Szabó Géza I. Szentmártoni Szabó Géza
 Szabó Győző 148
 Szabó Gyula 275, 724
 Szabó Károly 365
 Cs. Szabó László 148
 Z. Szabó László 492
 Szabó Lőrinc 275, 541, 747, 769, 786, 787
 Szabó Lőrinc, ifj. 747
 Szabolcsi Miklós 295, 540, 541, 544, 722
 Szacsvey László 276
 Szádeczky K. Lajos 475, 477
 Szajbély Mihály 77, 155, 224, 492, 496, 505,
 590
 Szakács Andor 525
 Szakolczay Lajos 722
 Szalaszegi György 279
 Szalattnai Rezső 584
 Szalay László 74, 135, 138, 228, 329–337,
 339–341, 343–344, 346–349, 353, 358, 445,
 477
 Szalkay Antal 726
 Szamota István 790
 Szántó F. István 197
 Szántó György 769
 Szántó Judit 669
 Szapolyai János I. János, I.
 Szapphó 755
 Szász Gerő 140
 Szász János I. Sachs ab Harteneck, Hans
 Szász Károly 434, 499, 503, 525–527
 Szász Zoltán 478
 Szathmári Baka Péter 551
 Szathmári István 64
 P. Szathmáry Károly 458, 477
 Szathmáry Zoltán 326
 Szauder József 62, 63, 216, 220, 225, 226, 229,
 243, 570, 776
 Szauder Józsefné 243
 Szauder Mária I. Szauder Józsefné
 Szávai Nándor 383
 Szébedy Tas 697
 Széchenyi Béla 98
 Széchényi Ferenc I. 77–78, 80, 81, 85–87, 761

- Széchenyi György 131
 Széchenyi István 98, 172, 185, 356, 477, 495,
 519, 805
 Széchenyi Zsigmond 131
 Széchy Tamás 679
 Szécsi György 451
 Szecső Károly 286
 Szecsődi Irén 773
 Szeder Fábián 98
 Szedmak Sándor 807
 Szegedi Eszter 433
 Szegedy-Maszák Mihály 588, 785, 810
 Szeghő Imre 111, 112, 125
 Szeghő Júlia 112
 Székely Dávid 274
 Székely György 408, 768–772, 809
 Székely János 724, 782
 Székely Júlia 769
 Székely Lajos 274
 Szekfű Gyula 144, 451, 462, 475, 478
 Szelepcsényi György 447
 Széles Klára 212, 722, 723
 Szelestei Nagy László 131, 259, 264, 281, 690,
 729, 732
 Szeli István 290, 291
 Szemere Miklós 481
 Szemere Pál 98, 185, 228, 244, 246, 329
 Szemere Samu 345
 Szenci Kertész Ábrahám 281, 679
 Szenci Molnár Albert 281, 365–374, 431, 516,
 701
 Szendrey Júlia 72
 Szendrey Zsigmond 293
 Szentesi Lajos 767
 Szentiványi Márton 779, 792
 Szentmártoni Szabó Géza 255, 261, 268, 269,
 271, 509, 678, 679, 690, 692, 693, 725, 726,
 806, 807
 Szentpáli Ferenc 518
 Szentpétery Imre 325
 Szepes Erika 382
 Szepsi Csombor Márton 793, 794
 Szepsi Laczkó Máté 267
 Szerb Antal 136
 Sz. Szigethy Vilmos 274, 276, 277
 Szigeti Csaba 620, 806
 Szigeti Jolán 772
 Szigeti József 333, 772
 Szigeti Lajos Sándor 650
 Szigligeti Ede 524, 526, 596, 601, 609
 Szilágyi András 125, 809
 Szilágyi István 605
 Szilágyi Márton 233, 246, 297, 590, 707, 707
 Szilágyi Sándor 404
 Szilágyi Tönkő Márton 548, 550, 556, 557
 Szilasi Gusztáv 123
 Szilasi László 131, 132, 153, 159, 199, 510,
 589, 679, 807
 Szilasi Vilmos 123, 743–751, 754
 Szili József 206, 588, 610, 634, 637
 Szilvásújfalvi Anderkó Imre 265
 Szimonidész 367
 Szini Gyula 440, 530, 534
 Szinnyi József 295, 518, 730, 733
 Szira Béla 760
 Szikárosi Endre 149
 Szklenár György 132
 Szmolényi Nándor 277
 Szőke György 788
 Szondi György 68
 Szontágh Gusztáv 495
 Szontágh Pál 69–71
 Szophoklész 431, 523, 564, 604
 Szovák Kornél 126
 Szőnyi György Endre 738
 Szörényi László 68, 570–572, 610
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 574
 Sztrabón 644
 Sztrokay Antal 98
 Sztyahula Lucián 808
 Szuha István 267, 273
 Szuzejmán, szultán 278
 Szundi Tamás 433
 Szunyogh Farkas 765
 Szuromi Lajos 715
 Szücsi József 71
 Szűts László 682, 684
 Szvatkó Pál 584
 Tacitus, Cornelius Publius 324, 512, 513, 755
 Takács Ferenc 206, 589
 Takács József 148, 212, 808
 Takács László 276
 Takács Paula 783
 Takács Péter 68
 Takáts Sándor 510, 675
 Tamás, Aquinói Szent 390, 549
 Tamás Attila 35, 203
 Tamás Gáspár 123
 Tamás Gáspár Miklós 123
 Tamás Szusza 260
 Tamási Áron 101, 782

- Tanner, Georg 431
 Tapolczai Dezső 772
 Tapolczai Gyula 772
 Tarnai Andor 248, 252, 444, 548, 549, 572, 579,
 634, 725, 801, 802, 807, 810, 811
 Tarnóc Márton 679
 Tárnok Sándor 277
 Taschner Antal 98
 Tasi József 108
 Tasso, Torquato 431, 433, 434, 699
 Taub János 782
 Taubmann 104
 Tavenaux, René 401
 Taxner-Tóth Ernő 68, 69, 229, 246, 580–582,
 589
 Taylor, John 58, 59
 Téglás János 743–745
 Téglásy Imre 807
 Telekes Béla 48, 525
 Teleki József 767
 Teleki Mihály 91, 452–455, 460, 478
 Teleki Sámuel 420, 763
 Teleki Sándor 72
 Temesvári Pelbárt 251, 514
 Ténagy Sándor 274
 Tengelyi László 345
 Tepedelen, Leyla 811
 Terentius Varro 315, 808
 Tersánszky Józsi Jenő 520
 Tertullianus, Quintus Septimus Florens 513,
 516, 548
 Tesseni Wenczel 102
 Tetzl, Johann 2
 Tevan Andor 435
 Textor Heigera-Nassovius, Joannes 369
 Thallóczy Lajos 176, 180
 Thaly Kálmán 176, 362, 399, 674, 689
 Theodorétosz 518
 Thibaut, Anton Friedrich Justus 343
 Thielem, Ulrich 8
 Thienemann Tivadar 174, 192
 Thierry, Augustin 346, 347, 349, 352, 355, 357,
 358
 Thilord, John 9, 10
 Thímár Attila 725
 Thököly Imre 9, 10, 12–18
 Thököly István 451
 Thomka Beáta 588
 Thompson, Stith 375, 376
 Thoraconymus János 432
 Thoraconymus, Mathias 151
 Thorndyke, Lynn 300
 Thou, Jacques Auguste de 470, 478
 Thuanus, Jacobus Augustus I. Thou, Jacques
 August de
 Thúri Farkas Pál 433
 Thurneysser, Johann Jakob 14
 Thuróczy János 406, 573
 Thury György 433
 Thury Lajos 112
 Thury Zoltán 112
 Thury Zsuzsa 108, 112
 Thurzó Gábor 440
 Thurzó György 679
 Thurzó Kristóf 268
 Thurzó Miklós 758, 759
 Thurzó Szaniszló 758
 Tiboldi Mária 770
 Tibullus, Albius 324, 426
 Timár József 773
 Timkovicz Pál László 126–128
 Timon Sámuel 574
 Tinódi Sebestyén 679, 807
 Tirinus, Jacobus 388
 Titus, Flavius Vespasianus 90
 Tobin, Frank 248
 Tocqueville, Alexis de 348, 353–356, 358
 Tocsek Sándor 559
 Tolcsvai Nagy Gábor 588
 Toldy Feenc 98, 126, 133, 135, 138, 151, 224,
 228, 233, 294, 402, 483, 495, 500, 589, 594,
 596
 Toldy István 477
 Tolnai Dali János 551
 Tolnai Gábor 282, 400, 478, 803
 Tolnai Lajos 274
 Tolnai Vilmos 512
 Tolnay Károly 148
 Tomcsa Sándor 108, 120, 125
 Tomka-Szászky János 242, 244
 Tomori Anasztáz 495
 Tompa Gábor 782
 Tompa László 108, 125
 Tompa Mihály 35, 36, 45, 595
 Tordai Zádor 467, 478
 Torma Károly 452, 478
 Toronyi László 131
 Tosi, Virgilio 148
 Tossanus, Daniel 369
 Tótfalusi Kis Miklós 281
 Tóth András 133
 Tóth Árpád 655, 660

- Tóth Béla 522
 Tóth Imre 687
 Tóth Kálmán 361, 503
 Tóth László, ifj. 277
 V. Tóth László 579
 Tóth Lőrinc 197
 Tóth Margit 386
 Tóth Péter 811
 Tóth Tünde 806
 Tóth Wanda 277
 Tóth Zoltán 276, 277
 Töltési István 727
 Tömörkény István 277
 Török Gyöngyi 430
 Török Gyula 440
 Török István, enyingi 679, 681
 Török László 428
 Török Sophie 437, 743–746, 748, 749, 751–757
 Törös Katalin 131
 Trattner János Tamás 246
 Trefort Ágoston 340, 346, 348, 604
 Tremellius, Immanuel 471
 Tringli István 789
 Trócsányi Zsolt 453, 454, 469, 478
 Trombatore, Gaetano 148
 Tuckerman, Brian 308, 321, 322
 Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics 106
 Tulichius, Hermannus 367
 Tunabas, Bedrettin 812
 Turczel Lajos 582, 583
 Turenne, Henri de 450
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 559, 564, 568
 Turóczi-Trostler József 3, 11, 143, 366
 Tutto, Franco 593, 608
 Tüskés Gábor 382, 576, 578, 778–780
 Tverdota György 150, 544, 639, 647, 648, 672
 Tzara, Tristan 122
- Tyukodi Márton 516
- Uhlig, Claus 431
 Újvári Péter 276, 277
 Újváry Zoltán 293
 Ungaretti, Giuseppe 637, 775
 Unger Karolina 769
 Ungvárnémeti Tóth László 134
 Uray Piroska 268, 273
 Urbán Aladár 76
 Urbán László 420
 Urmánczy Nándor 117
 Utasi Csaba 147
- Vachott Sándor 480, 481, 484, 488, 490, 600
 Vachott Sándorné Csapó Mária 484, 486, 488, 490
 Váczi András 551
 Váczy János 215, 216, 411
 Váczy Vilma 771
 Vadai István 155, 673, 702, 806
 Vadász Géza 420–425, 427, 428
 Vadász István 773
 Vágó Márta 640–643, 658, 662
 Vahot Imre 406, 407, 593–596, 599–601, 603, 604
 Vaihinger, Hans 363
 Vaisette 287
 Vajda János 35, 37, 39, 44, 46, 48, 50, 143, 200, 492–506, 560, 579, 590, 595, 803
 Vajda, Ladislau 124
 Vajda Viktor 228, 229
 Vajthó László 288, 558, 561–563, 760
 Valachi Anna 544
 Valentin, Jean Marie 808, 809
 Valerius Maximus 104
 Váli Béla 774
 Valla, Laurentio 90, 430
 Valla Vencel 124
 Valló Péter 773
 Valvasone, Ernesto 430
 Vámos László 774
 Van Henkelom-Lamme 447
 Van Zijl, P. T. 251, 253
 Vanor, George 204
 Vanyó László 513
 Varga András 388
 Varga Dezső 807
 Varga Domokos 275
 Varga Gyula 558
 Varga Imre 577, 578, 727, 728, 736, 808, 809
 Cs. Varga István 286
 Varga János 595
 Varga József 145, 146, 493
 Varga László 226
 Varga Pál 34, 210, 213, 558, 569
 S. Varga Pál 32, 51, 610
 Varga Rózsa 122
 Vargha Balázs 275, 277
 Vargha Damján 247–249, 252
 Vargha Gyula 34, 35, 39, 68, 70
 Vargha Kálmán 145
 Várhelyi Ilona 381
 Varjas Béla 257, 507, 673, 678, 680, 684–687, 703, 738

- Varjú Elemér 11
 Varjú Zsigmond 547
 R. Várkonyi Ágnes 216, 346, 445–447, 456,
 463, 464, 473, 477, 478
 M. Varró Judit 499
 Vas Gereben 143
 Vas István 108, 111, 148, 382, 616, 769
 Vásárhelyi András 701
 P. Vásárhelyi Judit 280, 281, 374, 431, 807
 Vasvári Pál 72
 Vattimo 588
 Vaucemain, Hugo de 250
 Vázsonyi Márton 551
 Vegio, Mafeo 726, 741, 742
 Vekeman, H. 253
 Velius, Ursinus 367
 Vendelinus, Marcus Fridericus 551
 Verancsics Antal 278
 Verdi, Giuseppe 573, 773
 Verdone, Mario 148
 Veres András 615
 Veres András (1945–) 588, 619
 Verestói György 516
 Vergerio, Pier Paolo 129
 Vergilius, Publius Maro 5, 303, 305, 422,
 423, 425, 426, 428, 520, 571, 604, 696, 697,
 725–727, 730–732, 735–737, 740–742, 755
 Vernadsky, George 574
 Vernage, Etienne François 395
 Verres, Gaius 314
 Verseghy Ferenc 102, 103, 288, 769
 Vétes György 106
 Vértesy Miklós 133
 Vesce, Thomas E. 573
 Vespasianus, Titus Flavius 27
 Veszprémy László 574
 Vezér Erzsébet 525
 Viana, Antonio de 230, 237
 Vida József 434
 Vida Sándor 389
 Viera y Clavijo, Joseph de 237
 Villemain, Abel-François 342, 358
 Virág Benedek 219, 220, 227, 288
 Virágos Mihály 783
 Virgillo, Giovanni del 696
 Viridomarus 423
 Vita Zsigmond 70, 478
 Vitellius, Aulus 27
 Vitéz János 129, 144, 306, 313, 424
 Vitnyédi István 451, 462, 699
 Vitriacus, Jacques 104
 Vitruvius 314
 Vives de Nugatoria, Ludovicus 91
 Vizi Mária 808
 Vízkelety András 282, 382–384
 Vízvári Gyula 772
 Vízvári Mariska 772
 Vlad, inspektor 112
 Voigt Vilmos 797
 Voinovich Géza 139, 434, 487, 490, 716–720,
 770
 Volger 245
 Voltaire 142, 287, 335, 389, 609
 Vos van Heusden, Johannes 251
 Vörös Boldizsár 296
 Vörös Imre 19
 Vörösmarti Mihály 794
 Vörösmarty Mihály 48, 98–100, 137, 166, 226,
 246, 329, 361, 376, 481, 494, 501, 506, 519,
 525–527, 581, 582, 594, 595, 600, 603, 612,
 618, 638, 750, 768
 Vörösváry István 439
 Vujić, Joakim 770
 Wackernagel, Wilhelm 200
 Wagener, Johann Daniel 246
 Wagner, Mattheus 4, 14
 V. Waldapfel Eszter 340
 Wallenstein, Albrecht Eusebius Wenzel 58
 Walthier, Hans 742
 Waltz, René 332
 Warbeck, Veit 102
 Ward, Donald J. 573
 Warren, Austin 206
 Wathay Ferenc 679
 Wattenberg, Dietmar 319
 Weaver-Laporte, F. Ellen 389, 390
 Wéber Antal 479, 491, 580
 Weber, Max 248
 Wehrli, Max 248
 Weimar, Peter 388
 Weiner Lc6 769
 Weiser Erna 115, 116, 124, 125
 Weisz Ferenc 108, 114–116, 125
 Weisz Ferencné Sári 115
 Welby, William 54
 Wellek, René 206
 Weöres Sándor 32, 364, 620, 621, 623–626,
 637, 638, 715
 Werbőczy István 670
 Wersényi István 99
 Wesselényi Ferenc 451, 452, 673, 678, 679, 795

- Wesselényi István 386, 462
 Wesselényi Miklós 98–100, 172, 763
 Wesselényi Miklós, id. 134
 Wesselényiné Szárkándi Anna 678
 Wetsel, D. 391
 Weydt, Günther 3
 Wheelwright, Philip 212
 Wieland, Christoph Martin 142
 Wietoris Jonathán 226
 Wild, Johann 11, 12, 16
 Wilde, Oscar 44, 752
 Williams, J. 573
 Winckelmann 596, 599
 V. Windisch Éva 144, 145, 445
 Wittman Géza 421
 Wix Györgyné 281
 Wolf, C. de 369
 Wolf, Erik 343
 Wolfram, Herwig 572
 Wolfram von Eschenbach 508, 509
 Wolfs, S. P. 251
 Woodbridge, John D. 390
 Wortley Montague, ?? 791
 Wundt, Wilhelm 363

 Yeats, William Butler 627

 Zabanius, Johann I. Sachs ab Harteneck, Hans
 Zádor Elek 245, 707
 Zalai János 420

 Zalán Tibor 808
 Zavom Ferdinánd 124
 Zay Ferenc 277, 278
 Zeiller, Martin 11, 122
 Zeller, Rosemarie 2, 3, 7
 Zemplényi Ferenc 270, 272, 806
 Zénón 304
 Zerffi Ignác Gusztáv 594, 595, 598–600, 603–606
 Zerkovitz Béla 771
 Zichy Edmund 679
 Zieglauer, Ferdinand von 456, 457, 459, 460,
 464, 478
 Ziegler, Konrad 318
 Zielinski, Theodor 300
 Ziffer Sándor 125
 Zingraf, Julius Wilhelm 6
 Zinovjev, Georgij Vasziljevics 106
 Zmeskál Judit 561
 Zolnai Béla 383, 384, 387, 391–397, 399, 400
 Zoltai Dénes 547
 Zrínyi Miklós 82, 87, 216, 273, 433, 439, 451,
 477, 510, 571, 574, 609, 675, 677, 678, 699,
 725, 736, 753, 795
 Zrínyi Miklós (1508–1566) 68, 69, 135
 Zrínyi Péter 60, 68, 69, 71, 451, 452
 Zuber, Roger 468

 Zsigmond Attila 546
 Zsigmond Ferenc 155, 195
 Zsoldos Jenő 512

FIKTÍV NÉMET BESZÉLGETÉSEK MAGYARORSZÁGRÓL

(Johann Georg Schielen írásai, 1683)

Az erotikus és kuriózus német nyelvű irodalmat összefoglaló Hayn–Gotendorf-féle kilenc kötetes bibliográfia egyik leírása gróf Széchényi Ferenc katalógusát idézi.¹ Ezek szerint az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található a *Historische / Politische und Philosophische Krieg- Und Friedens-Gespräch / Auf Das Jetzt neu-eingehende 1683. Jahr Worinnen Auch allerley leß- und merckwürdige DISCURSEN ...abgehandelt werden* című munka áprilisi füzetének egyetlen példánya.² A század elején még unikumként ismert nyomtatványra Magyarországon senki nem figyelt fel, meglétét a német szakirodalom is csak 1971-ben regisztrálta újból, de a nyomtatványt – úgy tűnik – sem magyar, sem német kutató nem fogta kézbe.³ Gróf Széchényi Ferenc gyűjteményének ritkaságáig az út Wolfenbüttelen keresztül vezetett, amikor az ottani hungarica-állomány katalógizálása közben felfigyeltem az egyik frissen vásárolt unikumra, amely fontos magyar vonatkozású anyagot tartalmazott. A Herzog August Bibliothek Xb 139 szám alatt leltárba vett, ám a katalógusban még nem szereplő ritkasága minden eddiginél teljesebb példányát teszi megismerhetővé a fent említett munkának. A *Historische Politische Und Philosophische Krieg- Und Friedens-Gespräch* c. mű ugyanis 1683-ban havonta, összesen feltehetően azonban csak nyolc folytatásban jelent meg, s ebből a wolfenbütteli példány héthavi részt, azaz a január–júliusi folytatásokat tartalmazza. (A HAB őriz még egy csonka példányt, a szakirodalom azonban ezt is csupán Manfred Koschlig fent idézett nagy tanulmányának megjelenése után regisztrálta. A QuN 458 jelzetű nyomtatvány a január–áprilisi hónapok beszélgetéseit őrizte meg.)⁴ Köpeczi Béla a *Staatsrason und christliche Solidarität* c. monográfiája a politikai pamfletek között röviden tárgyalja a *Discursen*, de csupán a január–márciusi számokat látta, feltehetően a tübingeni példány alapján, azonban sem a szerzőről, sem a valódi műfajról nem nyújt eligazítást.⁵

Az első pillantásra kevésbé érdekesítő munka nem tucatnyomtatvány: a XVII. századi német barokk irodalom egyik jelentős vonulatához kapcsolódik. Francia

¹ HAYN, Hugo – GOTENDORF, Alfred N., *Bibliotheca Germanorum erotica & curiosa*. Bd. 3. 1913. 623.

² Széchényi Cat. II.p. 350. Mai jelzete: OSZK Eur. 1561. A korabeli pergamenkötés tanúsága szerint a kötet a *Französischer und ungarischer Simplicissimus* és a *Türkischer Vagant* című műveket is tartalmazta, eredeti jelzete 2081 Oct. Széch. volt. A könyv szennylapján tintával szintén mindhárom mű fel van sorolva, majd az utóbbi kettő ceruzával áthúzva. (A továbbiakban: *Discursen*.)

³ KOSCHLIG, Manfred, *Der „Französische Krieg-Simplicissimus“ oder die „Schreiberey“ des Ulmer Bibliotheks-Adjunkten Johann Georg Schielen (1633–1684)*. In *Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft*. 18, 1974. Stuttgart, 1971. 216. (A továbbiakban: KOSCHLIG.)

⁴ L. KOSCHLIG, Manfred, *Standortmeldungen zu Johann Georg Schielen*. Wolfenbütteler Barock-Nachrichten. 2 1975. 121–122.

⁵ KÖPECZI Béla, *„Magyarország a kereszténység ellensége“*. A *Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976. c. monográfiájában az idézett mű nem szerepel, csupán annak német nyelvű – a jelek szerint – átdolgozott kiadásában: *Staatsrason und christliche Solidarität. Die ungarische Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Bp., 1983. 145–146.

és olasz hatások alapján, a nürnbergi polihisztor-költő, Georg Philipp Harsdörffer fogalmazta meg a XVII. században egyre karakteresebben formálódó irodalmi és társasélet mindinkább divatosá váló műfajának, a „beszélgetésjátékok”-nak (Gesprächspiele) szabálygyűjteményét, ars poeticáját.⁶ Miután a magyar barokk irodalomban a beszélgetésjátékok műfaja nem ismert, hozzá hasonló más minták alapján jóval később csak Mikes Kelemennél találunk, célszerű néhány mondatban összefoglalni a műfaj lényegét. A beszélgetésjátékok a keretes novellával, anekdotagyűjteménnyel együtt a XVII. századi német irodalom átmeneti műfajai közé tartoznak. Egymásba kapcsolódásuk, átalakulásuk irodalomelméletileg nehezen megfogható, időben is meglehetősen bizonytalanul meghatározható. A kezdetet az irodalomtörténeti hagyomány Harsdörffer munkájának megjelenésével kapcsolja össze, társadalmi bázisként pedig a nürnbergi polgári társadalmat jelöli meg. A beszélgetések célja kettős: gyönyörködtetni és használni. (A „docere et delectare / Sie nützen und ergetzen” jelmondat szerepel Johann Rist, a német barokk egy másik jelessége *Monatsgesprächje*inek [Havi beszélgetések] címlapmet-szetein is.) Míg az olasz minták állítása szerint ilyen beszélgetések a valóságban is lezajlottak, addig Harsdörffer tudja, hogy a német társaséletben ezek a formák még nem valósultak meg, tehát mintát ad. Nem akarja a valóságot visszaadni, de megvallja, hogy a kitalált beszélgetések olyanok, mintha azok a valóságban is megtörténtek volna. A beszélgetések két alapvető jellemzője a témagazdagság és az udvariasság, a galantéria. A résztvevők kitalált személyek, akik részben identifikálhatók, részben mitológiai vagy történelmi alakok. Már Harsdörffer művének címéből látható, hogy jelentős szerepe van a társaság hölgyeinek, a beszélgetések többnyire az ő tájékoztatásukat, művelődésüket szolgálják. A hölgyek megjelenésével azonban fokozottabban érvényesülnek a gáláns viselkedési formák is. A témák gazdagságát illetően Harsdörffernél valóban alig találni olyan területet, amelyet számtalan beszélgetése folyamán valaki ne érintene; a női társaságban szokásos témák, a divat, zene, színház, pásztorjátékok mellett a társadalmi morál, az etika alapelvei, a tudományos ismeretek a korban kuriózusnak tartott területei, például az asztrológia, heraldika, optika is szóba kerülnek. A témák gazdagságából következik, hogy az elbeszélések gyakran önállósulnak, külön novellisztikus betétekké lépnek elő, vagy éppen (énekelt) vers formájában jelennek meg. Ezek a formai „fellazulások” eredményezik, hogy a beszélgetések keretei mindinkább feleslegessé válnak, a rövidebb témák saját életre kelnek. A beszélgetés-formában megjelenő havi „folyóirat”, az ún. Monatsgespräch műfaját a még alkalmazott fiktív keretek periodikus megjelenése alakítja ki. E keretek válnak a havonta váltakozó témák kifejezési formájává. Az első német Monatsgespräch – még erősen a harsdörfferi hagyományok alapján – 1663-ban jelent meg Johann Rist tollából, majd halála után a szintén nürnbergi (és magyar vonatkozású művei miatt nálunk is jobban ismert) Erasmus Francisci folytatta, aki a Johann Tetzl-féle újságelőzményeknek is munkatársa volt. A Gesprächspiel útja a keretek szétfeszítése nyomán két irányba vezetett, egyrészt az anekdotikus,

⁶ HARSDÖRFFER, Georg Philipp, *Frauen-Zimmer Gespräch-Spiel*. Bd. I–VIII. Nürnberg, 1644–1649. Hasonmás kiad. Hrsg. von Irmgard BÖTTCHER. Tübingen, 1968–69. L. még: ZELLER, Rosemarie, *Spiel und Konversation im Barock. Untersuchungen zu Harsdörffers „Gesprächspielen”*. Berlin – New York, 1974.

novellisztikus regény felé, másrészt az újdonságokat közlő, tematikai határokat nem ismerő folyóiratok, havi- és hetilapok felé.⁷

Dolgozatunk témája azonban még egy a klasszikus hagyományokon „nevelődött” beszélgetéssorozat, amely címéből nem sejtethetően érdekes magyar vonatkozásokat is tartalmaz. A névtelenül megjelent kiadvány címlapja meglehetősen egyértelműen utal a szerzőre. A *Discursen* közreadója az úgynevezett Francia Hadi *Simplicissimus* (der sogenannte Frantzösische Kriegs-Simplicissimus), akinek ugyanebben az évben jelent meg hatrészes, azonos című önéletrajza, impresszuma szerint a freyburgi J. J. Fillion nyomda és kiadó munkájaként. A *Francia Hadi Simplicissimus* a német barokk regény legjelentősebb alkotását idézi fel, Grimmshausen *Simplicissimus*-át. A nagysikerű és hatásában máig is élő pikareszk regényt már a XVII. században többen utánozták, számos sikerült és kevésbé sikerült változata keletkezett. (A máig élő hatást dokumentálta a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek 1990-ben megrendezett kiállítása *Simplicissimus – ma címmel*).⁸

A Grimmshausen-féle regény utánérzéseit a német szakirodalom simpliciadáknak nevezi, de közülük az irodalomtörténeti közmegegyezés csak keveset tart az igazi *Simplicissimus* értékét megközelítő méltó utódnak. A legjelentősebb a magyar kutatók által is jól ismert *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*, Daniel Speer regénye.⁹ Ugyancsak Daniel Speernek tulajdonítható a *Simplizianischer Lustig-Politischer Haspel-Hannß* című regény, és harmadikként az értékes simpliciadák között tartatik számon a *Französischer Kriegs-Simplicissimus*-féle önéletrajz. Ez utóbbi, a Francia Hadi *Simplicissimus* szerzőjét illetően azonban háromszáz évig semmiféle ismerete nem volt a német barokk kutatóinak, a kiadvány mint anonym regény vonult be az irodalmi lexikonokba, könyvtári katalógusokba. Csupán a valóságosnak tűnő, ám mégis fiktív nyomdahelyet

⁷ A *Gesprächspiel*ről szóló vázlatos összefoglalás alapja Günther WEYDT szócikke a *Reallexikon der Literaturgeschichte* (2. Aufl. Berlin, 1958. Bd. I. 577–579.) számára. L. még: ZELLER, R., i. m. 70–89.; *Kindlers-Literaturlexikon*. Zürich, 1964. Bd. III. 262–263.; A *Világirodalmi lexikon* (Főszerk. KIRÁLY István. Bp., 1975. III. köt. 516.) „német egyfelvonásos barokk dialógus”-ként definiálja a *Gesprächspiel*-t, óhatatlanul is azt a téves képzetet sugallva, hogy itt színpadi játékról van szó. HALÁSZ Előd, *A német irodalom története* (Bp., 1971. I. köt. 204–206.) Harsdörffer értékelésekor meg sem említi a *Frauenzimmergesprächspiel*-t. – Erasmus Francisciról és magyar érdeklődéséről: DÜNNHAUPT, Gerhard, *Erasmus Francisci, ein Nürnberger Polyhistor des siebzehnten Jahrhunderts. Biographie und Bibliographie*. Philobiblon, 1975. 272–303.; NEMESKÜRTY Harriet, „Glück und Unglück Teutscher Waffen”: Ein unbekanntes Werk von Erasmus Francisci? *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 12 1985. 113–115.; Uő., *Ein „nicht nachweisbares” Werk von Erasmus Francisci*. Uo. 11, 1984. 125–127.

⁸ *Simplicissimus – heute. Ein barocker Schelm in der Kunst der 20. Jahrhunderts*. Ausstellung und Katalog von Martin BIRCHER u. Christian JURANEK. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek 1990.; I. még: HEBELMANN, Peter, *Simplicissimus redivivus. Eine kommentierte Dokumentation der Rezeptionsgeschichte Grimmlshausens im 17. und 18. Jahrhundert (1667–1800)*. Frankfurt/M., 1992. Schieleről: 154–159., 306–308.

⁹ TURÓCZI-TROSTLER József, *Német kalandorok Magyarországon a XVII. században*. Magyar Figyelő, 1913. 4. köt. 366–383.; Uő., *A „Magyar Simplicissimus”-s a „Török kalandor” forrásai*. EphK 39 1915. 104ff., 181ff., 292ff.; MOLLAY Károly, *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus. Az eddigi kutatás mérlege*. Filológiai Közlöny, 1958. 663–670. Németül: *Annales Universitatis Budapestiensis Sectio Philologica*, Bd. 3. 1961. 37ff.; NEMESKÜRTY Harriet, *A Magyar Simplicissimus és a XVII. századi útirajz-irodalom*. ItK 1976. 201–205.; Uő., *Kaland és politika a XVII. századi német útleíró irodalomban*. It 1978. 521–527.; A német simpliciadákról: RAUSSE, Herbert, *Zur Geschichte der Simplizaden*. Zeitschrift für Bücherfreunde, N. F. IV. Bd. 2. 1912. 195ff.; Daniel Speer munkásságának rendkívül alapos monografikus feldolgozása: GAJEK, Konrad, *Daniel Speer romanhafte und publizistische Schriften*. Wrocław, 1988. (Germanica Wratislaviensia LXXVI.)

próbálta meg Richard Alewyn tisztázni, amikor a Grimmelshausen-féle *Simplicissimus* és a *Francia Hadi Simplicissimus* kiadóját azonosította, és a Mompelgardban, illetve Freyburgban székelő Fillion személyét a nürnbergi Wolfgang Eberhard Felsseckerben vélte bizonyítotttnak.¹⁰

Az önmagát Francia Hadi Simplicissimusnak nevező szerző személyét azonban csak 1971-ben azonosította Manfred Koschlig rendkívül aprólékos, cenzúra-történeti, levéltári adatokat mozaikként összeillesztő tanulmányában.¹¹ Mivel a *Francia Hadi Simplicissimus* és a *Discursen* szerzői azonosságát senki nem kérdőjelezte meg, ezzel az azonosítással egy fontos hungarikum is szerzőre talált. Koschlig megállapításainak eredménye, hogy a Francia Hadi Simplicissimus Johann Georg Schielen ulmi segédkönyvtárossal (1633–1684) azonosítható, és a kiadvány nem Nürnbergben, hanem az ulmi Mattheus Wagner nyomdájában jelent meg. Johann Georg Schielen, az ulmi patikárius fia 1635-ben hat testvérével maradt árván, miután szülei a harmincéves háborút kísérő pestisnek estek áldozatul. Johann Schielen az elchingeni kolostorba került, korábbi sorsáról, neveltetéséről, esetleges utazásairól azonban meglehetősen kevés adat maradt fenn. 1664-ben Tomerdingben katolikus lelkész, majd 1668-ban már mint protestáns polgár tér vissza Ulmba, ahol segédkönyvtárosként dolgozik. 1683-ban – feltehetően hűtlen kezelés miatt – el kell hagynia a könyvtárat és az ulmi járványkórház felügyelője lesz. A talán büntetésként kapott állás az életébe kerül, alig egy hónap múlva ő is a járvány áldozatává válik. Irodalmi munkássága az anonymként megjelent két mű mellett három korábbi – és meglehetősen eltérő műfajú – kiadványt ölel fel. 1674-ben jelentette meg a kuriózumokra éhes ulmi olvasóközönség szórakoztatására az *Europäische Schand- und Laster-Cronic* című munkát. 1678-ban gyakorlati kézikönyvet adott ki a virágot kedvelők számára *Practicierter Blumen-Garten* címmel. A *Bibliotheca enucleata Artifodina artium scientiarum omnium* könyvtárhoz méltó munkaként igazi tudományos célokat tűzött ki maga elé, valójában tárgyszókatálogust készített. Feltehetően a Grimmelshausen-féle *Simplicissimus* sikerén felbuzdulva kezdte el a *Francia Hadi Simplicissimus* hatkötetes történetét és vele párhuzamosan a hónaponként megjelentetett *Discursen*.

A *Discursen* szerzőjének és a Francia Hadi Simplicissimus személyének egyértelmű azonosításakor Manfred Koschlig a beszélgetésekben elrejtett önéletrajzi motívumokat is feltárta. Így találta meg azokat az utalásokat, amelyek a szerző irodalmi tevékenységére és könyvtárosi foglalkozására utalnak. Schielen – mint segédkönyvtáros – nem tartozott a tehetős nürnbergi polgárok közé, az írás nála a keresetkiegészítés fontos eszköze volt. (Német kifejezéssel: Brotschriftstellerként működött.) Egyik megjegyzése éppen a kenyérkereső segédeszköz elvesztésére utal. A szerzővel azonos főszereplő véletlenül kidönti a tintásüveget, s ez a veszteség mérhetetlenül elkésérti. Noha a beszélgetés résztvevői megpróbálják vigasztalni, az „édes angyali ital”, a tinta kidőlése pótolhatatlan katasztrófának

¹⁰ ALEWYN, Richard, *Felssecker und Fillion. Zur Verlegerfrage bei Grimmelshausen. Zeitschrift für Buchfreunde*, 1927. 38–40.

¹¹ L. 3. jegyzet.; A Francia Simplicissimus irodalomtörténeti értékelése megosztja a német kutatókat. Rausse „művészileg értéktelen simpliciadának” tartja, Curt von FABER DU FAUR barokk-katalógusa „Pseudo-Simplician tale”-nak nevezi, míg Arnold HIRSCH szerint egyike az igazán ritka, valódi Grimmelshausen-követőknek. Az értékelés összefoglalását Maria C. ROTH tanulmánya alapján közlöm (*Der Schelm als Soldat: Der Frantzösische Kriegs-Simplicissimus und Schwejk*. Chloë, 5 1987. 173–192.)

tűnik. Koschlig véleménye szerint a tinta himnuszának oka az, hogy Schielen a foglalkozását veszélyeztető, az életét jelentő munkaeszközt veszíti el. A magyarázat meglehetősen adekvát, háttéréhez azonban hozzá tartozik, hogy Schieler ezt a témát is – és később látni fogjuk – még többet, a beszélgetésjátékokban nevezetes elődöktől vette át. A tinta azonos kifejezéseket használó dicsérete fontos fejezete Johann Rist egyik beszélgetésének, amelyben a „a világ legnemesebb folyadékai” közül a bor, a tej, a víz előtt a tinta viszi el a pálmát.¹² Egyértelmű utalást találunk azonban Schielen könyvtárosi foglalkozására egy szabályos könyvkölcsönzési procedúra leírásával.¹³ A Manfred Koschlig által példány hiányában nem ismertett beszélgetésekben egyéb utalásokat is találunk, részben valóban kiadott munkára, részben – tudomásunk szerint – meg nem valósult irodalmi tervekre. A *Francia Hadi Simplicissimus* ugyanabban az évben jelent meg, Schielen feltehetően a *Discursen*nel párhuzamosan írta. Erre utal, amikor fáradságát a következőkkel magyarázza: „daß ich mich die gantze Wochen hindurch, mit Verfertigung deß Vten Buchs, meines Lebens-Lauffs, dessen ich schon Anfangs Meldung gethan, gantz müde geschrieben...” (58.) A meg nem valósult tervek között kell számon tartanunk egy kéziratként mutogatott és idézett asztrológiai könyvet és egy Vergilius-fordítást is. („Ich war eben beschäfftiget, die saubere Metzen, verstehe die geflügelte Famam, auß dem 4. Buch AEn. deß Römischen Poetens Virgili, mit teutschen versen zu beschreiben...”) (750.) – írja egyhelyütt. A latinul közreadott 18 sor lefordításában Mercurius megakadályozta a fiktív főszereplőt, Simplexet, hogy Schielen elkészült-e vele, nem tudhatjuk. Találunk utalást arra is, hogy Schielen egész évben folytatni akarta a beszélgetések közreadását, sőt még zenei tervei is voltak. A társasági élet, a beszélgetésjátékok elengedhetetlen része volt a közös zenélés, éneklés. A beszélgetésbe olvasztott zenei betétekre láthatott példát Schielen Harsdörffer *Gesprächspiel*jeiben, de felfigyelhetett az ugyanakkor ugyanott megjelent *Ungarischer Simplicissimus* főszereplőjének zenei tevékenységére is. Sajnos a zenei betét megörökítése csak az év végén teljesítendő – ám nyilván elmaradt – terv lett: „...stehenden Fusses aber, musten die drey hochgelehrte Männer, zum freundlichen Abzug, ein Instrumental-Stücklein auffspielen, deren Noten, mit der Feder so geschwind, nit konnte zu Papier bringen, als hurtig sie mit den Fingern, auf den Harpfen-Discant-Violen- und Baß-Saithen modulierten, must ich darvon abstehen; solten aber die Music-Liebhabn dergleichen Stücklein, welche gemeiniglich bey jeder Versammlung seyn anmutig aufgespihlet worden, so werde mich zu Außgang dieses 1683. Jahrs auff günstige Communication der Eliseischen Musicanten, befleissen, etliche derselben, der letzten Versamlung, so mit Gottes Hülff, vielleicht im Dezember geschehen wird, beyzufügen”. (538–539.)

A társasági élet fontos témái közé tartoztak a mindennapi élet apróbb élvezetei is, így a dohányzás vagy az alkohol kedvelése, női társaságban pedig a divat kérdései. A dohányzásnak szerzőnk is nagy kedvelője, örökké hálás annak a kiváló férfiúnak, aki 20 évvel korábban a „Taback-Trincker-Kunst”-tal megismertette. A dohányzás dicséretében odáig merészkedik, hogy büszkén hangoztatja, amióta dohányzik, sokkal egészségesebb, még korábbi torokbetegségei is elmúl-

¹² RIST, Johann, *Sämtliche Werke*. Hrsg. von Eberhard MANNACK. Bd. IV. Berlin–New York, 1972. 64–65.; JERICKE, Alfred, *Johann Rist Monatsgespräche*. Berlin–Leipzig, 1928.

¹³ KOSCHLIG, 170–171.

tak. A Tabak-Trinker-Kunst-nak a korabeli német költészetben ugyanúgy megvolt a szerepe, mint az ital dicséretének.¹⁴ Bár Sigmund von Birken, a nürnbergi költő Jakob Balde művének lefordításával megteremtette a német nyelvű antinikotinista irodalom alapjait, a szenvédély dicséretétől még az egyéni véleménymondástól egyébként viszolygó Schielen sem tudta visszatartani.¹⁵ A Schielen példaképének tekintett Johann Rist felidézésével pedig egyenesen a sörvívás kapja meg a rinteli egyetemen a tudomány terjesztésében játszott szerepéért a méltó dicséretet: „daß wenn sie [die Studenten] kein Minder-Bier truncken ihnen weder Griechisch noch Lateinisch im Kopff mehr bleiben würde”. (62.) A világi hiúságok közül a hölgyeket természetesen a divat érdeklí a legjobban. A jelen lévő tudós férfiak azonban ebből is politikát csinálnak és élesen kikelnek az idegen divat, elsősorban a francia szokások, módi elterjedése ellen. Divat és hazafiasság kerül itt mérlegre, a jelenlévők szerint elsősorban a hazai szokásokat és öltözködést kellene követni, még ha ez egyesek szemében elítélendő is. Véleményüket gazdasági megfontolásokkal támasztják alá: az idegen divat nemcsak idegen szellemet hoz, hanem elviszi a pénz is, a drága francia ruhák divatjával csak a franciák gazdagodását segítik elő.¹⁶

A *Discursen* forrásairól már az eddigiekben is kaphattunk némi képet, bár aprólékos vizsgálódás sem tudna valamennyi nem hivatkozott, de szövegében idézett műnek a nyomára bukkanni. Schielen viszonylag ritkán említi meg a forrást, a legtöbbször a nagytekintélyű nürnbergi poétát, Harsdörffert, akinek *Lust- und Lehrreicher Schau-Platz*¹⁷ című művéből történeteket vesz át. Ugyancsak kedvelt és bevallottan idézett szerzője Erasmus Francisci, akit „ein berühmter Feder”-nek nevez. Cím szerint idézett munkája a *Sittengespräche*¹⁸ és a *Schaubühne*,¹⁹ de a Boris Godunovról szóló történet is Franciscitól származik. A török birodalommal foglalkozó művek mellett érdekes elbeszéléseket olvasott – és vett át – Schielen Antonio Guevara (Albertinus Aegedinus által fordított) *Guldene Episteljéből*,²⁰ haszonnal forgatta Zingraf *Apophtegmatáját*.²¹

A *Történelmi, politikai és filozófiai beszélgetések* pontosan megfelelnek a Harsdörffer által megállapított szabályoknak. Nem valóságos beszélgetések, de szerzőjük úgy adja elő őket, mintha azok lennének. A szereplők között vannak valós és allegorikus személyek, a szerző pedig mint a beszélgetéseket lejegyző secretarius van jelen. A barokk címlap – bár szinte semmi konkrétumot nem közöl – mégis nagyon sokat elárul a műről, ezért érdemes szinte szó szerint követni és megfej-

¹⁴ L. KREBS, Jean-Daniel, *Kuriöse Trinkgedichte*. Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 16 1989. 19–24.

¹⁵ BIRKEN, Sigmund von, *Die Trunkene Trunkenheit. Mit Jakob Baldes „Satyra Contra Abusum Tabaci”*. Hrsg. von Karl PÖRNACHER. München, 1967. Eredeti kiad.: Nürnberg, 1658.; A dohányzást ítéli el a Harsdörffer- és Rist-követő nürnbergi lelkész, Johann Lassenius nemesi asztali beszélgetéseiben is, I. LASSENIUS, Johannes, *Adeliche Tisch-Reden in sich begriffende zwölf Lehrreiche, nützliche und anmuthige Gespräch*. Nürnberg, 1661. 440–443.

¹⁶ Ugyanez a kifakadás szó szerint megtalálható a *Französischer Kriegs-Simplicissimi... Lebens-Lauffban* is. II. Teil. 3. u. 4. Buch. 16–17. A gondolat azonban nem Schielen eredeti ötlete, hasonló hangnemben lép fel a francia divat eluralkodása ellen Johann Rist is L. RIST, J., *Sämtliche Werke*. Bd. V. 85.; MANNACK, Eberhard, *Johann Rist. Gelehrter, Organisator und Poet des Barock*. München, Gesellschaft der Bibliophilen E. V. 1988. 24. (Privatdruck.)

¹⁷ HARSDÖRFFER, G. Ph., *Der grosse Schau-Platz lust- und lehrreicher Geschichte*. Frankfurt, 1660.

¹⁸ FRANCISCI, Erasmus, *Neu-polirter Geschicht-Kunst- und Sitten-Spiegel*. Nürnberg, 1670.

¹⁹ FRANCISCI, Erasmus, *Die lustige Schaubühne von allerhand Curiositäten*. Nürnberg, 1663–73.

²⁰ GUEVARA, Antonio, *Guldene Sendschreiben*. München, 1610.

²¹ ZINGRAF, Julius Wilhelm, *Teutsche Apophtegmata*. Amsterdam, 1635–55.

teni az utalásokat. A három jelző – historisch, politisch, philosophisch – nemcsak a fő témákra utal, hanem három beszélgető személyre is. A társalgás résztvevői könnyen megfejthető anagrammatikus álneveken szerepelnek. A történeti álláspontot képviselő személy, tehát a historicus, Christusio néven szerepel, a politikus neve Topilicus, a filozófus Pholisophus. A szerző a címlap tanúsága szerint a Francia Hadi Simplificissimus, aki a rövidítés és a grimmelshauseni hagyományok kedvéért mint Herr Simplex jelenik meg. A témák a háború és a béke körül forognak – ebbe a legszélesebb társalgási terület belefér –, a beszélgetések a jelen való 1683-as évre vonatkoznak és havonta jelennek meg. A megjelenési nap mindig a hónap utolsó napja. A beszélgetések az eliseumi mezőkön zajlanak le. Minden hónap új címlappal jelenik meg, a címlapot díszítő kis fametszet a hírt hozó szárnyas Mercurius, akinek kitüntetett szerepe van a beszélgetésekben.²² Mindezek az információk a címlap egyetlen mondatából derülnek ki. Még többet elárul az egyes részcímlapokat megelőző rézmetszet, amely az általunk látott példányokban négy variációban, ám ugyanolyan szerkezetben illusztrálja a beszélgetéseket. A metszet felső részén a hónapnak megfelelő csillagkép hagyományos ábrázolása helyezkedik el.

A beszélgetések januárban kezdődnek, az első metszet összetettebb is, mint az utána következők. A három azonos méretű kis képre tagolt illusztráció felső harmadában a főszereplő, Simplex éppen kertjében ás, amikor Mercurius megérkezik. A középső képcskén török lovasok csatajelenete látható, a harmadik rész kikötői életképet ábrázol, kereskedőkkel, legyezős dámával, játszó gyerekekkel, a háttérben vitorlášhajókkal. A hármas tagolású metszet tehát utal a beszélgetések hármas síkjára, a keretjátékra, a történelmi valóságra és a vásárló-olvasóközönség életére. A két részes, hagyományos metszetek a Hornung hónap előtt kezdődnek, a Halak csillagképe alatt a szerző látható, amint a kertjében való foglalatosság, olvasás vagy éppen alvás közben Mercurius által felszólíttatik a beszélgetésben való részvételre. A metszetek nagyobb részét, mintegy felét magának a beszélgető társaságnak az ábrázolása foglalja el. Az asztal körül helyet foglalnak a társaság hölgyei, a már megnevezett tudós személyiségek, az asztal végén a mindent lejegyező Simplex, a secretarius. A híret Mercurius hozza, a tekintélyt a birodalmi sas képviseli. A metszetek a havi aktualizáláson túl annyiban térnek el egymástól, hogy március hónapban az asztal hosszanti elhelyezésű, a többi hónapban a metszeten keresztben helyezkedik el. Jelentős eltérést mutat a második részt, tehát a júliust megelőző metszet (az asztal itt is hosszanti), itt ugyanis a felső ívben az év hátralévő hat hónapjának csillagképe együtt látható, a Simplexet ábrázoló kép pedig hiányzik. Ez a metszet nyilván összefoglaló céllal készült, amikor a szerző még azt hitte, a teljes évet nyomon tudja követni. (Hogy az év utolsó négy hónapjának beszélgetései nem készültek el, valójában nem bizonyított, azonban Schielen életpályájának alakulása ezt a feltételezést meg-

²² A Cesare Ripa által kedvelt Mercurius ábrázolást, amely szerint Mercurius botjának két szárnya van, Harsdörffer a következőképpen magyarázza: „Wie nun der Stab Mercurii oben zwey Flügel hab, also sind an diesem zwo Zungen angeheftet, zu bedeuten, daß dem Menschen die Rede gegeben mit andern, und nicht mit selbst (welches er im Sinn thun kann) zu sprechen“. (Gesprächspiele, VII. 53. Idézi: ZELLER, R., i. m. 70.) Johann Rist két drámai költeményében (*Das Friedewünschende Teutschland*, 1649 és *Das Friedejauchzende Teutschland*, 1653) szintén kitüntetett szerepe van Mercuriusnak és az országok allegorikus megjelenítői is szóhoz jutnak. Németország mint öreg királynő jelenik meg, de Franciaországnak a valóságos helyzetnek megfelelően királya, Svédországnak királynője van. Schielen csak női uralkodókat szerepeltet. L. Rist, Johann, i. m., Bd. II.

erősíti.) A metszetek szerzője a szignatúrából megfejthető: a képek többségén – ugyan csak az egyik beszélgető széke alatt – az A betű látható, azonban a januári és a márciusi címlap elárulja a művész nevét: I. Azelt. sc. felirattal. Johann Azelt vagy Azold (1654–1692) nürnbergi rézmetsző, főleg portrékat és könyvillusztrációkat készített. Magyar érdeklődése (vagy csupán megrendelése) ismertek. Mayer művészeti lexikonja szerint elkészítette a magyar uralkodók portréit Kevitől Lipótiig. Ugyancsak az ő metszete díszíti az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimust* is. A legújabb német művészeti lexikon szerint különösen vonzódtott a magyar témák iránt, például városképeket metszett Wilhelm Dillich *Ungarisches Städtbüchlein* (Nürnberg, 1688) című kiadványa számára. (A számunkra hozzáférhető nagy könyvtári katalógusok nem tudnak erről a kiadványról, az információ meglehetősen kétesnek látszik.)²³

A beszélgetések havonta jelentek meg (nemcsak a lapszámozás, hanem az ívjelzet is folyamatos), de minden hónap még újabb belső tagolású, azonos felépítésű három beszélgetést tartalmaz. Egy-egy beszélgetés három idősíkon játszódik, valójában három realitás illetve fikció területén. Reális sík minden beszélgetés bevezetője (és sokkal rövidebben előadva) lezárása: Simplex a kertjében sétál, beszélgetést folytat a kertésszel vagy éppen olvas, esetleg valamelyik művén dolgozik. Ebbe a reális síkba téved Mercurius, a hírhozó, aki küldetését teljesíti, amikor Simplexet az eliseumi beszélgetéseken részt vevő személyek megbízásából társaságba hívja. Schielen ezt az elemet, a valóság és a fikció ötvöződését úgy adja elő, mintha valóban megtörtént volna – ez a hagyományokhoz tartozik –, azonban két ízben is egyértelműen utal arra, hogy itt valami szokatlan történik, aminek megfogható magyarázata van. Egyik alkalommal éppen elaludt volna egy könyv fölött, amikor Mercurius megszólítja, másik esetben néhány pohár sör elfogyasztása után éri az isteni futár hívása, tehát álom, kábulat és valóság összeolvadása megfelelő magyarázatot kap. Az álmodott, kitalált, ám valóságként előadott beszélgetések játszódnak a második síkon. A résztvevők a már említetteken kívül allegorikus személyek, főleg hölgyek, királynők, hercegnők. Csupán a számunkra legfontosabbakat felsorolva: Germania királynője, azaz Argemina, Hungaria királynője Anguria, Ausztria uralkodója Rastiva, Transylvania hercegnője Natrysalvina. Természetesen szerepel még Franciaország, Svédország, Anglia, Hollandia, Svájc, Lengyelország, Csehország stb. is és Schielen sváb származását hangsúlyozandó, különös személyes megszólítással a sváb hercegnő. Az első beszélgetés végén Schielen a „csekélyebb értelmű” olvasó számára megadja a nevek magyarázatát is, szótárszerűen az anagrammát, a latin és a német nevet.

A beszélgetések harmadik – ismételtlen reális – síkja az elbeszélte történelmi valóság. Ennek a valóságnak hírhozója Mercurius, aki külföldi országokat bejárva

²³ MAYER, Julius, *Allgemeines Künstlerlexikon*. Leipzig, 1878. Bd. II. 495.; *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Hrsg. von Ulrich THIEME u. Felix BECKER. Leipzig, 1908. Bd. II. 293.; RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a 17. században* (Bp., 1973. 74., 158.) c. monográfiájában megállapítja az Azelt-metszetek forrását és megjelenési helyét. A *Der Herzogen und Königen in Hungarn Leben, Regierung und Absterben* (Nürnberg, Johann Hofmann, 1684.) c. kiadvány számára készített Azelt-portrékat a Nádasdy-féle *Mausoleum* „redukciói”. A Dillich-műről: *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon*. München-Leipzig, 1992. Bd. 6. 60. Michel HEYDER szócikke. Ugyancsak Róza György megállapítása, hogy Johann Azelt a J. M. L. által kiegészített és folytatott *Ungarisches Städt-Büchlein* (Nürnberg, Johann Hofmann, 1688) számára készített magyar városokat ábrázoló metszeteket. Dillich szerzőségére Rózsánál sincs utalás, I. RÓZSA Gy., *Budapest régi látképei (1493–1800)*. Bp., 1963. 155–156.

új hírekkel szórakoztatja a társaságot. A hírek nemcsak Mercurius elbeszélésében kelnek életre, hanem valóságos dokumentumok, újságok, hadi tudósítások szó szerinti idézésével. A hitelesség kedvéért itt kap szerepet a secretarius, aki nemcsak lejegyzi a hallottakat, hanem ő az, aki a Mercurius által összegyűjtött újságokat felolvassa a hölgyeknek. (Ezek a dokumentumok a szövegben is eltérő szedéssel szerepelnek.) A felolvasottak azonban nem elégitik ki a királyi társaság kíváncsiságát, a három tudós férfiú, a történelem szerelmese, azaz a Historicus, a világ bölcsességének kedvelője, tehát a Pholisophus és az államférfi, Topilicus megmagyarázzák, saját élményeik, olvasmányaik alapján kiegészítik a hallottakat. Ez a három megközelítésmód képviseli a szerző sokoldalúságát, hiszen a vita folyamán valamennyi vitatkozó azonos súllyal szerepel, a nézőpontok szabadon megnyilvánulhatnak.²⁴

A beszélgetések megvallott célja – és ez a schieleni *Discursen* legfőbb újdonsága – a világban zajló nagy események nyomon követése, azonban a hölgyek nem csupán a politika, a háborúk iránt érdeklődnek. Ezért – és mert Mercuriusnak időre van szüksége, amíg visszatér hírhozó útjáról –, a társasági életben divatos valamennyi téma terítékre kerül. Rögtön a beszélgetések kezdetén az egyik legdivatosabb társalgási téma osztja meg a véleményeket: az asztrológiáról, a csillagióslásokról esik szó. 1683-ban a Jupiter és a Saturnus konjunkciója, egybeesése foglalkoztatta a csillagjósokat, messzemenő következtetéseket vonva le a különös – ám megismétlődő – jelenségből. A „nagy egybeesések”, amelyekből addig nyolc volt – az első a bibliai testvérgyilkosság idején –, mindig nagy történelmi változásokat hoztak. (Schielen ugyanúgy felsorolja a nyolc egybeesés következményeit, mint Daniel Speer a török birodalom bukásáról szóló, 1684-ben megjelent művében.)²⁵ A mostani egybeesés is jelentős változást hoz a világnak – jósolják a tudósok –, ami reményeik szerint a török hatalmának megtörését jelenti. Anglia királynője, Ligana azonban kevésbé jó híreket olvasott egy „eltévelyedett” alattvalója (ein verwegenes Land-Kind in meinem Königreich) jóslatában. A németül megjelent verses jóslat a következőket mondja a török előretöréséről:

Der Türk mit seinem Heer kommt auch nur anmarschieret
Auß Teutschland viele Leut mit sich gefangen führet
Ein grossen Kavalier mit einer Krone zieret. (15.)

A beszélgetés résztvevői megbotránkoznak a bolond és nyilván quaker fantaszta jóslatán és feltehetően tudják, ki az a gavallér, akit a török meg fog koronázni. A történelmi összefüggések ismeretében nem lehet más, csak Thököly. Hogy a nevesítés nem utólagos belemagyarázás, azt bizonyítja a jóslat eredeti szövegének ismerete. Az 1680-as évek kezdetén ugyanis két kiadásban is megjelent egy John Thilord nevű chesteri prédikátor *Englischer Wahrsager* című munkája, amely tíz évre mondja meg a jövőt, rövid versekben és hozzáfűzött magyarázatokban. Thilord jóslata az 1683-as évre így szól:

²⁴ A keretbeszélgetésben szóhoz jutnak még a szerző közvetlen (valós) környezetében előforduló személyek, természetesen álnéven. Ezek egy részét Manfred Koschlig szintén megpróbálta azonosítani. KOSCHLIG, 172–173.

²⁵ SPEER, Daniel, *Zwey Nachdänckliche Traum-Geschichte Von Deß Türcken Untergang*. [Ulm] 1684. Idézi: GAJEK, i. m. 122–123.

Der Türck mit seinem Heer,
Komt auch nun an marchiret,
Aus Teutschland viele Leut
Mit sich gefangen führet
Den grossen Tökely mit seiner Crone zieret.²⁶

Johann Georg Schielen nyilván ezt a jóslatot olvasztotta bele a beszélgetés fiktív szövegébe és még a verset kísérő prózai magyarázatot is átvette, természetesen az eredeti forrás felfedése nélkül. Thököly nevének kihagyása talán csak óvatosság, az „egy” koronával díszítés a birtokos névmás helyett nem igényel külön magyarázatot, Thilord jóslatának másik kiadásában már a birtokos névmás szerepel. Schielen azonban nemcsak aktuálpolitikai szempontból tartja hibásnak a jóslatokat. A társaság nagy megbotránkozására kifejti, hogy ő bizony semmire sem tartja az üstökösök, planéták egybeeséséről szóló történeteket. Felvilágosított álláspontját, miszerint a csillagok állásából következtetést lehet levonni az évszakokra, az időjárásra vonatkozóan, de nem a háborúkat vagy járványokat illetően, érthető módon a koronás fők nagy felháborodással fogadják.²⁷ Németország királynője meg is vádolja ateizmussal, amire Schielen – azaz Simplex, a secretarius azzal védekezik, hogy előveszi saját „Cometen-Buch”-jának kéziratát. Jóllehet elismeri, hogy emberi tévedések az ő könyvében is lehetnek, de ő nem homályos csillagjóslásokkal foglalkozik, hanem a Biblia értelmezésével. Mózes 3. könyvének 26. fejezetével győzi meg a társaságot az egyetlen igaz jóslás isteni eredetét illetően.

Láttuk tehát, hogy a magyar történelem, ha rejtetten is, de már az első oldalon beszívárgott a beszélgetésbe. Az 1683-as év eseményei indokolják, hogy a nemzetközi, de különösen a német érdeklődés fokozottan fordul Magyarország és Erdély felé. A külhonból visszatérő Mercuriushoz intézett első kérdés mindig Magyarországra vonatkozik. Thököly a leggyakrabban említett személy, hírek és álhírek egyaránt keringenek róla, például a januári beszélgetésben szó van Thököly halálát hozó álhírekről, s arról, hogy „derselbe sich nach Ofen, zum Bassa begeben haben solle”.

Magyarország központi szerepe a beszélgetésekben többször is magyarázatot kap. Anguria királynő gyakran sirva fakad országa szomorú helyzete miatt, ezért az új hírek az ő vigasztalására is szolgálnak. De mindenkinek érdeke, hogy Magyarországról minél többet tudjon, ezért fogalmazza meg a német királynő: „ihr sollet eigentlich darvon reden, damit jedermann bey vorstehendem Türcken- und Ungarn-Krieg um dero Bewandtnuß Wissenschaft haben möge.” (131.) A történelmi események általános ismereteket is igényelnek, ezért megkérik Topilicust, aki 15 évvel korábban Erdélyben járt, beszéljen az erdélyi, majd magyarországi városokról. A szerzőnek a magyar események iránti fokozott érdeklődését mutatja ez a beszélgetés, mert nem hallgathatjuk el, hogy a svéd, francia vagy angol eseményekkel ugyanúgy foglalkozik a beszámoló, azonban ilyen részletes „ismeretterjesztést” egyetlen más ország történelme kapcsán sem

²⁶ HAB QuN 282 (19) – I. NÉMETH S. Katalin, *Angol jóslat Thököly királyságáról*. ItK 1991. 182–185.

²⁷ Harsdörffer beszélgetésmintáiban a sokat utazott udvari ifjú, Reymund ugyancsak azt az álláspontot képviseli, hogy „Der Sieg kommet nicht von den Sternen, sondern von der Feldherren guter Anordnung, und der Soldaten Tapferkeit her”. *Gesprächspiele*, Bd. VI. 24.; Hasonlóképpen szól a csillagjóslás értékéről a Rüstige alakjában megszólaló Johann Rüst is, I. *Sämtliche Werke*. Bd. V. 60ff.

találunk. Itt szeretnénk visszautalni arra, hogy Schielen önéletrajzából meglehetősen jelentős fejezet hiányzik, és Manfred Koschlig mikrofilológiai kutatásai sem hoztak eredményt. Koschlig csupán a kérdőjelig jutott el: vajon személyes jelenlétére utal-e Topilicus elbeszélése: „Ich bin ohn eitele Ruhm zu melden, ungefähr vor 15. Jahren in Siebenbürgen gewesen, und all deren herum ligenden Oerter gesehen”.²⁸ A városok rövid jellemzése után még egyszer megállapítja: „Das sind nun die Siebenbürg. principal-Städte, durch deren ich zum theil gereiset bin, zum theil aber (nempe in Mappis) nur von fernen gesehen hab.” (147.) Ez meglehetősen egyértelmű megállapítás, de vajon hinnünk kell-e neki? Koschlig kérdőjeléhez csak apró megfigyeléseket fűzhetünk, teljes bizonyossággal az utazást sem állítani, sem tagadni nem tudjuk. Mi szól mellette? A beszélgetés szövege szerint az utazás tizenöt évvel korábban történt, az elchingeni kolostorba kerülés előtti idővel nem tudunk elszámolni. A leírások erdélyi városokat sorolnak fel, mint részben látottakat, majd magyarországiakat, ahol egy szó sem hangzik el arról, hogy valamelyik szereplő megfordult volna a királyi Magyarországon. (Kétségtelen, az erdélyi utazás másként nehezen képzelhető el, azonban más egy átutazás és más az ott-tartózkodás.) Az erdélyi városok ismertetője, Topilicus, aki – idéztük már – saját útját említi, a magyarországi helyzetnél átadja a szót a két másik tudós szereplőnek, akiknek semmi szubjektív megjegyzésük nincs. Az erdélyi leírások a következő mondattal indulnak: „Nach dem ich gleichsam den ersten Antritt in Siebenbürgen gethan, ist mir die Statt Waradein... zu allererst aufgestossen.” (136.) Ilyen – az utazásra utaló megjegyzés – a magyarországi városoknál véletlenül sem található. Az erdélyi városok leírása úgy kezdődik, hogy az elbeszélő megadja az előtte tárgyalt várostól való távolságot, közbeszúrja az utazásra vonatkozó félmondatot (így értem oda, innen arrafelé indulva, stb.). A magyarországi városok lexikonszerűen következnek egymás után, nincsenek térben, útvonalszerűen elhelyezve. Ennek a halvány feltételezés-csoportnak ellentmondani látszik, hogy a városleírások visszavezethetők a korabeli német útleíró és földrajzi irodalomban gyakori beszámolókra. Az átélt valóságnak és a forrásoknak az összemosása már Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimusa* esetében vitát váltott ki. Turóczi-Trostler József idézett cikkében²⁹ a források feltárásával még a regény önéletrajzi jellegét is megkérdőjelezte, majd a történészek, etnográfusok, geográfusok, nyelvtörténészek, zenetörténészek vizsgálódásai alapján hajlandónak mutatkozott elfogadni, hogy Daniel Speer mégis járhatott Magyarországon.³⁰ Ilyen pontos vizsgálódáshoz a Schielen-életmű sajnos nem nyújt elég adalékot. Egyet kell azonban értenünk Konrad Gajekkel, aki Speerről szóló monográfiájában megállapítja, egyetlen szerzőnek sem lehet a szemére vetni, ha több és – esetünkben állítólag 15 év – távolából felidézett utazása leírásakor idegen szerzőket vesz elő és felfrissíti emlékezetét.³¹ Schielen nem kényezteti el kutatóit forrásainak megnevezésével, az erdélyi, illetve magyarországi városok leírásánál szóba jöhetne az általa máshol említett Johann Wild-féle *Reiß-Buch* vagy Zeiller *Topographiája*. Azonban éppen ezek a városleírások nem vezethetők vissza az említett munkákra. A XVII. századi német nyelvű

²⁸ KOSCHLIG, 204.

²⁹ TURÓCZI-TROSTLER József, *i. m.* 1915.

³⁰ L. *Magyar Simplificissimus*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta TURÓCZI-TROSTLER József. Fordította VÁRJÚ Elemér. A jegyzeteket BENDA Kálmán állította össze. Bp., 1956.

³¹ GAJEK, K., *i. m.*

geográfiai irodalom kronologikus felsorakoztatása gyakran meglepő összehasonlításokra ad alkalmat. A szerzők nagy része a forrás megjelölése nélkül, a legnagyobb szerzői szabadságot élvezve „ollózta össze” munkáját, ugyanakkor olyan apró eltéréseket iktatva be, ami a szubjektivitás látszatát kelti, holott éppen csak egy-egy mondat erejéig egy másik munka volt a forrás. Ezért találunk Schielen városleírásai között szó szerinti passzusokat Martin Zeiller, Johann Gradelehnus vagy Ortelius munkáiból. Ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy a szorgalmas bibliothecarius ismerte Georg Reycherstorffer latin nyelvű Erdély-leírását, mert néhány megállapítása a német nyelvű összefoglalásokból hiányzik, Reycherstorffernél viszont megtalálható.³²

A tárgyalt városok a következők: Várad, Feketető, Kolozsvár, Szeben, Brassó, Segesvár, Medgyes, Szászsebes és Gyulafehérvár. Valamennyi városnak arányos sormennyiség jut, az általános leírason túl, fekvés, szomszédság, lakosság összetétele, néhány fontos művelődéstörténeti megállapítás is helyet kap. Erdély története a Reychersdorffernél közölt latin feliratokkal dokumentált. Ugyancsak szokatlan a korabeli földrajzi irodalomban a bevezető állásfoglalás, amelyben Anguria és Natrysalvina vitatkozik, vajon Erdély vagy Magyarország tárgyalandó-e előbb. Végül Erdély elsőbbsége mellett döntenek, „daß die Provintz Siebenbürgen der Chrorographischen Beschreibung nach gleichsam das Genus, theil Ungarn aber ehemahlen nur eine Species darvon gewesen...” (125.)

Magyarország általános leírása még kevésbé köthető meghatározott forráshoz. A termékenységéről, természeti kincsekben való gazdagságról szóló legendák Bonfini óta öröklődnek, számtalan átfogalmazáson estek át, Schielen forrása valamelyik Magyarországgal foglalkozó leírás lehetett. A városok jellemzése is inkább sztereotip, több a történeti múltat idéző adat, míg az erdélyi városoknál inkább a mindennapi élet apróságai (jó vagy rossz bor, betegségek, amelyek arra a vidékre jellemzők, stb.) kerülnek előtérbe. A Magyarországról szóló ismeretterjesztő beszámoló a német királynő megállapításával zárul: „sollte nun ein Türckischer oder Ungarischer Krieg entstehen, so wissen wir auß Erzehlttem genug zuvernehmen, wo die feindlichen Mächten anfielen”. (162.)

A magyarországi városok a Pannonia superior és a Pannonia inferior felosztás alapján két csoportba sorolva kerülnek tárgyalásra; ez a felosztás csak a század eleji (például Dillich) német geográfiai munkáknál fordul elő, később áttérnek a betűrendes felsorolásra. Az ismertetett városok: Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Óvár, Komárom, Érsekújvár, Körmöcbánya, Szatmár, Tokaj, Eperjes, Kassa, Eger, Vác, Hatvan, Szolnok, Szeged, Csanád, Kalocsa, Pest, majd Győr, Pannonhalma, Pápa, Tata, Esztergom, Visegrád, Buda, Veszprém, Palota, Székesfehérvár, Sziget, Pécs. Látható tehát, hogy elsősorban a török harcok miatt nevezetes városok kapnak kb. 6–12 soros – kevésbé egyénített jellemzést.

Az érdeklődés tehát főleg a hadi események miatt fordul Magyarországra felé. Újabb török háború van készülődőben, Thököly is mindig gondoskodik izgalom-

³² WILD, Johann, *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604*. Nürnberg, 1613.; ZEILLER, Martin, *Neue Beschreibung Deß Königreichs Vngarn*. Ulm, 1646.; GRADELEHNUS, Johann, *Hungarische, Siebenbürgische... Chronica*. Frankfurt/M., 1665.; ORTELIUS, Hieronymus-MEYER, Martin, *Ortelius redivivus*. Nürnberg, 1665.; Gazdag forrásként használhatta Schielen a Theatrum Europaeum könyvsorozat Magyarországgal foglalkozó híradásait is. SCHIELEN *Bibliotheca enucleata seu Artifodina* c. művének 338–339. lapján felsorolja a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó legfontosabb földrajzi és történelmi irodalmat. Bibliográfiája a kor színvonalának megfelelő tájékozottságot mutat.

ról – miről is beszélhetnének a német társaságban, mint a közelgő eseményekről. Bécs készül a török támadásra, Mercurius hozza a hírt, néhány bécsi utcát le kell rombolni, hogy a védekezéshez megfelelő erődöt építhessenek. Ez a téma jó alkalom egy újabb vitára, a tudós résztvevők megvitatják, vajon az egyéni érdek (a veszteség a házak miatt) megelőzheti-e a közösségi érdeket, amikor az egész várost kell megvédeni. A viták menete azonos séma szerint zajlik, többnyire a Mercurius által hozott hír váltja ki; a három tudós kifejti a véleményét, Simplex csupán feljegyzi a hallottakat, majd Germania királynője igazságot tesz, vagy ha nem tud dönteni – bár ezt megvallani nem királynői tulajdonság –, idő hiányában másra tereli a szót. A viták megjelenítésének ez a formája is a harsdörfferi hagyományokra nyúlik vissza. Az író – Schielen – sokoldalúságát, tájékozottságát dokumentálja a többféle nézőpont megjelenítésével, ahol szemmel láthatóan nem foglal állást. Célja, hogy bemutassa a vitát, mások véleményét, állásfoglalását, ellentétes nézeteit visszaadja, a döntést pedig valamilyen felsőbb hatalomra bízza. Ez különösen a politikai állásfoglalásoknál volt jelentős, köznapibb témánál, például a dohányzás megvédése, Schielen is elmondhatta saját véleményét. Manfred Koschlig megállapítása szerint Schielen munkája éppen itt kapcsolódik a legpregnansabban a simpliciádák sorába. A többé-kevésbé kisiklott egzisztenciájú szerzők – Schielen pedig valóban közejük tartozott – nem saját hangjukon, hanem álneven, névtelenül, háttéralakként szólaltak csak meg, de éppen ez a névtelenség adta a védettséget, amely a különféle álláspontokat tükröző politikai vagy szociálkritikai állásfoglalást lehetővé tette.³³

A háborús események sok megvitatandó témát nyújtanak. Már a januári, első beszélgetésben – egy Bécsből jan. 14/24-én keltezett újság felolvasása után komoly téma kerül a társaság elé: szabad-e Németországnak magára hagyni a magyar királyságot? A históriák szerelmese, Christusio fogalmazza meg a kérdést: „Und ob wir gleich in unserem edlen Teutschland für ihme der Zeit noch Ruhe haben, so stecket doch leider! nunmehr die Kron Ungarn, auf der ausserste Spitze seines Degens [...] als eine Vormaur deß Teutschen Reichs [...] Solte solches Königreich einmal gänzlich verlohren gehen [...] so ist leider zu besorgen, die anstossende Ober-Länder dörrften auch nicht lang sicher von seinem Gewalt bleiben”. (72.) Christusio szavaira a filozófus ellenvetéssel válaszol: „auß was Ursach, die Ungarn sich so widerspenstig erweisen und erzeigen?” A magyarok függetlenségi törekvéseire utal a historikus, amikor megállapítja, hogy „die Ungarn begehren und wollen, Vermög ihrer alten Reichs-Ordnungen, ihren König bey sich zu haben”. (73.) A király szerepe különösen a háborúkban, ismételten hosszú vitára ad alkalmat, ahol elrettentő példa II. Lajos (ön)feláldozása a mohácsi csatamezőn. A praktikus német észjárás a magyar hősiességgel szemben többre tartja, ha a vezér megfontoltan irányít, de nem vesz részt a harcokban, mivel elvesztése sokkal nagyobb kárt jelent az országnak, mint bármilyen más veszte-

³³ A politikai természetű viták semleges bemutatásáról I. BOECK, Joachim G., *Der Thököly-Appendix des „Ungarischen oder Dacianischen Simplicissimus“*. 1683. *Forschungen und Fortschritte*, 33 1959. 338.; KOSCHLIG, 166–167.; KOSCHLIG, M., *Daniel Speer und die Ulmer Bücherzensur*. Archiv für Geschichte des Buchwesens 15, 1975. Coll. 1258–1259.; Rudolf Drux tanulmánya, címevel ellentétben csak a Harsdörffer-követők beszélgetéseinek témagazdagságáról számol be, a háborúk elleni állásfoglalásról alig szól. L. DRUX, Rudolf, *Sprachspiele gegen den Krieg. Ein Beitrag zur poetischen Nachahmung bei Harsdörffer*. In Georg Philipp Harsdörffer. *Ein deutscher Dichter und europäischer Gelehrter*. Hrsg. von Italo Michele BATTAFARANO. Bern – Berlin, 1991. 83–103.

ség. A beszélgetés folyamán Topilicus még többet akart volna hallani Thökölyről, azonban a historicus még nem találta elégségesnek a témát egy külön Thököly-discursus megtartásához. A februári és márciusi beszélgetések fő témája már Thököly tevékenysége, például a hírhöz beszámol Thököly kassai országyűléséről is. A történelem ismeretében nem meglepő, hogy Thököly szerepe milyen nagy érdeklődést váltott ki az európai közvéleményben, de különösen német területen.³⁴ Az érdeklődésnek természetesen a könyvkiadás is igyekezett megfelelni. Sorra jelentek meg a Thököly-életrajzok, közülük is az első éppen az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* függelékeként, ugyanannál a kiadónál, ahol a *Discursen*. Az ulmi Wagner kiadó nemcsak a simpliciádák iránti keresletet lovagolta meg, hanem teret adott minden olyan, Thökölyvel foglalkozó műnek, ami a német közönség érdeklődésére számíthatott.³⁵ Így Schielen kiadványa is Thököly-központúvá vált, főleg azért, hogy az egyetlen metszet a könyvben, amely nem a címlap illusztrálásául szolgált, egy Thököly-portré.

A Schielen-kötetben – jó kiadói érzékkel elhelyezett – Thököly-portréről a magyar ikonográfia – nem ismerhetvén a művet – érthető módon nem tud, a német kutatás pedig tévedéseket örökít tovább. Először Hubert Rausse állapította meg 1912-ben, hogy az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* függelékeként közölt Thököly-portré (228.) azonos a *Discursen*ben megjelentetett metszettel.³⁶ Ugyanerre figyelt fel Manfred Koschlig is, Rausse megállapításától függetlenül.³⁷ Az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* saját tulajdonú példányának leírásakor Apponyi a metszetet Johann Jakob Thurneyssernek tulajdonítja (App. H. 2175). Ezt a megállapítást veszi át Konrad Gajek is.³⁸ Tehát a germanista szakirodalom szerint a két metszet azonos és Thurneysser munkája. Cennerné Wilhelmb Gizella teljességre törekvő Thököly-ikonográfiája³⁹ végre pontos leírást és illusztrációt nyújt a kérdéshez. Cennerné és a közreadott képek tanúsága szerint a Thurneysser-féle és a Speer műben közreadott két metszet nem azonos, de még csak nem is másolata egymásnak. Az *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* metszetét Cennerné ismeretlen német mester munkájának tartja. Most már csak azt a tévedést kell eloszlatni, hogy ugyanezt a metszetet használta fel a kiadó az egyidőben megjelentetett *Discursen* illusztrálására. A két metszet valóban rendkívül nagy hasonlóságot mutat, és nem egymás mellé helyezve könnyen megtévesztheti a vizsgáldót. Az eltérés nemcsak egy lapszám eltörléséből áll – a Speer-műben a 228. lap számozása a metszet bal felső sarkában szerepel, a *Discursen*ben, mivel a metszet máshová került, ez a szám nincs ott. Azonban a két metszet kidolgozottsága is különbözik. A *Discursen* vonalai aprólékosabb munkáról tanúskodnak, a másik kiadás arcvonásai durvábbak, elnagyoltak. Lényeges különbség még a háttér vonalkázása, az *Ungarischer... Simplificissimus* metszetének

³⁴ KÖPECZI B., I. 5. jegyzet.

³⁵ L. SCHMITT, Elmar, *Die Drucke der Wagnerischen Buchdruckerei in Ulm 1677–1804. Bibliographie der Drucke*. Konstanz, 1984.

³⁶ RAUSSE, i. m. 211.

³⁷ KOSCHLIG, Manfred, *Daniel Speer und die Ulmer Bücherzensur*. Archiv für Geschichte des Buchwesens 15, 1975. Coll. 1275.

³⁸ GAJEK, i. m. 55.

³⁹ KÖPECZI, i. m. Függelék. L. még: CENNER-WILHELMB Gisella, *Feind oder zukünftiger Verbündeter? Zur Beurteilung der politischen Rolle des Emerikus Thököly in den grafischen Blättern seiner Zeit*. In *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch*. München, 1983. 54–62. Az OSZK példányából a Thököly-metszet sajnálatos módon hiányzik.

háttére 45 fokos szögben döntött vonalakból áll, addig a *Discursen* háttére szabályos négyzetrácsos vonalazású. A metszet készítőjére sajnos semmiféle szignatúra nem utal, tehát csak a homályban tapogatódhatunk: vajon nem lehet-e ezt a Thököly-portrét is Azelt munkásságához sorolni, akinek magyar érdeklődése és magyar uralkodóportréi egyaránt ismertek, és aki mindkét tárgyalat mű címlapmetszeteit is készítette?⁴⁰

A magyarországi információk hitelességét illetően ismét többféle forrást kell megvizsgálnunk. A hallott hírek, amelyek dokumentumokkal nem támaszthatók alá, a keretjétkba olvaszva jelennek meg. Például Mercurius hosszasan elmeséli, milyen híreket hallott Thökölyről, amikor az egyik bécsi kolostor udvarán beszélgető szerzeteseket hallgatott ki. A valóság látszatát kívánja kelteni Schielen akkor is, amikor Magyarországról érkezett levelekre hivatkozik, természetesen a levél küldőjének a megnevezése nélkül. Konkrét forrás a Bécsből érkezett újságok idézése: itt, miután még az újság keltezését is megadja, mind a régi, mind az új naptár szerint, valóságos *Neue Zeitungot*, avisót kell a háttérben keresnünk. Noha a mai értelemben vett újságírástól a XVII. század végén még messze vagyunk, az érdekességek, de különösen a háborús események megteremtették a hírközlés új műfaját, a társasági életnek pedig elengedhetetlen tartozéka volt az újságok felolvasása. Schielen beszélgetéseiben nagy szerepet játszanak az újságok, nemcsak az általuk közvetített eseményeket tárgyalják meg, hanem gyakran foglalkoznak azzal a kérdéssel is, vajon lehet-e hinni ezeknek a forrásoknak? Természetesen legtöbbször éppen a tudós vitatkozók támadják a futó hírek terjesztőit, főleg a hírhozó Mercuriust a „lári-fári” újságok terjesztéséért. Mercurius is kénytelen elismerni, hogy az újságokat nem kell evangéliumnak tekinteni, de egyéb forrás híján meg kell elégedni azzal, amit ezekből az elbeszélésekből tudni lehet. „Ich wisse der Zeit nichts sonderliches, ausser, was die wochentliche Advisen mitbrächten.” (497.) A heti beszámolók mellett, amelyekre szó szerinti utalás történik, felhasználja Schielen a vásári relatiókat is. A frankfurti, lipcsei, kölni vásárra évenként többször (tavaszi, őszi, farsangi stb. vásárok) is megjelentek összefoglaló híradások az elmúlt időszak eseményeiről. A frankfurti relációk rovataiban szabályosan elkülönítve olvashatók a nagy politikai események, a helyi történések, az időjárásra vonatkozó megfigyelések, a kuriozitások, csodás történetek, de még a – ma úgy mondanánk – anyakönyvi hírek is, beszámolók esküvőkről, születésekről, halálozásról. Ezek a relatiók a korabeli szerzők, így Schielen sokféle témát feldolgozó beszélgetései számára valóságos kincsesbányának bizonyultak. (Nem is áruja el, melyik témánál használja fel a relatiók információanyagát.) A magyarországi eseményeket illetően is nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Schielen az információk jelentős részét a vásári relatiókból merítette, gyakran minimális stilizálással szó szerint átvette. Ugyancsak bécsi újság, a *Wienerische Novellen* számol be a kassai országgyűlésről, majd egy Budáról április 28-án keltezett „*Exact-Schreiben*” egy előkelő személy tollából a török közeli elvonulását jövendöli. (A jövendölés szerint a Budán tanácskozó törökök egy szamarat láttak a Gellért-hegyre felmenni és egy barlangban eltűnni.

⁴⁰ Johann Azelt metszetei (portréi és csataképei) található Christoph BOETHIUS *Ruhm-belorberter und Triumph-leuchtender Kriegshelm* (Nürnberg, 1686) c. két kötetes művében is, köztük egy „*Treffen mit Herrn General Mercy und den Türcken und Thekely bey Segedin*” című, ez azonban sajnos csak a távolban menekülő Thökölyt ábrázolja. HAB Gm 3308, App. H. 2241.

Mivel nem mertek utána menni, egy keresztény foglyot a szabadulás ígérével kecsegtetve beküldtek a barlangba, ahol az három öregembert talált. Az egyik egy hatalmas lándzsát tartott a kezében és megjósolta, hogy Isten akaratából a törököknek hamarosan el kell hagyniuk Budát. Nyomatékul a lándzsát a fogoly kezébe nyomta, hogy mutassa meg a törököknek. Ha nem hisznek neki, forgassa meg a lándzsát és nyomban vér folyik ki belőle – aminthogy úgy is lett.) Az ilyen csodatörténetek jó alkalmat adtak a társaságbeli hölgyeknek a borzongásra, a tudós férfiaknak pedig az újságok híreinek a megmagyarázására, főleg annak az álláspontnak a kifejtésére, hogy a török nemcsak Magyarország ellensége, és Budáról való távozása még csak az álmokban jelenik meg. Sokkal fenyegetőbb valóság, hogy a török Bécset ostromolja, és a németek – saját érdekükben – nem nézhetik tétlenül a török terveit. A társaság még csak az ismeretek megszerzésével, a török hatalmáról, eredetéről, birodalmának történetéről szóló könyvek megismertetésével készül az ellenség fogadására, Simplex pedig az egyik márciusi beszélgetés előzményeként árulja el gondolatait. Felszólítja honfitársait, hogy ne hagyják magára Magyarországot: „Wende ich bey diesen erschrocklichen Kriegs-Troublen, mein Gesicht nur auf Ungarn [...] so zittern und beben alle Gliedmassen an meinem Leibe, besonders, wann ich die alten Historien durchblättere, wie vor diesem die Ungarische Könige, mit ihrer Nation allein, dem Türcken so dapffer unter die Augen getreten seyn, und ihme den Weg wieder nach Constantinopel zurücke gewiesen haben; uns Teutschen aber, solle vor diesem Wütterich den Muth einfallen? o nein! das wäre je unserer renommirten Teutschen Treu schimplich und verkleinerlich, wann wir das edle Königreich Ungarn, welches vorzeiten eine starcke Vormaur, Schutzwehr, fleissiger Wächter und Vorfechter des Römischen Reichs geschächtzt worden, der Zeit so Hülfßloß und allein in seinem Blut herum wälzen, nur anschauen wolten und solches dem Mahometischen Tyrannen unter sein grimmiges Joch, wie er vormahlen der Bulgarey und dem gantzen Bosnia gethan, zu werffen gestatteteten.” (563–564.)

A régi históriás könyvek, amelyek a török veszedelemmel foglalkoznak, Mylius, Leunclavius, Melanchthon, Cuspinianus, Johannes Wild „és más szerzők” művei. A magyarok szomorú helyzetét nemcsak a novellák, avisók, heti újságok híreiből ismerhetik meg a beszélgetés résztvevői, magyarországi vendégeik is vannak. Kolduló diákok jelennek meg, akiket a török N. város felégetése után űzött el Magyarországról. A honfitársait megrendülten faggató Anguria királynő kérésére elbeszélik, hogy odahaza filozófiát és humán tudományokat tanultak, most semmi máshoz nem értve, énekléssel próbálják megkeresni a kenyérre valót. A társaság kívánságára elő is adják tudományukat, egy tenor és egy basszus hangú ifjú szomorú éneket énekel a török okozta veszedelemről és a béke óhajtásáról. A 25 hatsoros versszakból álló énekre a német barokk irodalmat közreadó antológiákban nem sikerült rábukkannunk, de nem tartjuk valószínűnek, hogy a poétikai gyakorlattal nem rendelkező Schielen saját verséről lenne szó. (Schielen még néhányszor él a verses élenkítés eszközével, de elárulja forrásait is: a *Simplicissimus-unokatestvérként* emlegetett Grimmelshausen-féle *Kalandos Simplicissimus*ból a Paraszt-éneket adja közre, Sebastian Brandt *Narrenschiiff*éből a farsangi mulatságokat felidézve mondat el három versszakot.)

A Schielen-féle beszélgetések magyar vonatkozásairól megállapítható, hogy a német birodalmi érdekek szem előtt tartása mellett, különösebb politikai állásfoglalás nélkül, elsősorban a mindennapos beszédtema, a kuriozitás kedvéért kerül szóba Thököly szereplése. A szegény Anguria királynő éppolyan áldozat, mint a

török által fenyegetett összes résztvevő, Angurja és Thököly kapcsolatáról semmit nem tudunk meg. Ugyanakkor a magyarországi események és Thököly személyének középpontba állítása aktuális közönségigényt elégített ki és vele a „beszélgetésjátékok” új tematikához jutottak: a kortárs politika konverzációs megjelenítéséhez.

Anélkül, hogy Johann Georg Schielen beszélgetéseit elébe helyeznénk a német barokk irodalomban ismert és méltán jobban becsült elődeinek, elsősorban Harsdörffernek és Ristnek, összefoglalásul néhány különbözőséget szeretnénk kiemelni. Az eltérések leginkább három területen mutathatók ki. 1. Szereplők: Harsdörffer játékaiban szereplői kitaláltak, a szerző is elrejtőzködött. Rist beszélgetéseinek résztvevői az általa vezetett tudós társaságnak, az Elbschwanenordennek a tagjai, akik ugyan nem minden esetben látogatták meg a szerzőt, de szellemi kapcsolatuk – levelezés útján – eleven volt. Schielen szereplői részben – az utókor által azonosított – valós személyek, részben mitologikus illetve allegorikus alakok. 2. Témaválasztás: Harsdörffer beszélgetésmintákat ad, tehát a tematikai sokrétűség jellemzi, de az aktuálpolitika nem tartozik az érdeklődési körébe. Rist elsősorban saját kedvteléseinek hódol, amikor a világ legnemesebb nedűiről, életformáiról, bolondságairól, szórakozásairól, találmányairól, időtöltéseiről beszélget. Schielen igyekszik érdekes történeteket elbeszélni, gazdagon merítve olvasmányaiból, de mindenekelőtt a nagy történeti események, az aktuális politika izgatják. 3. Formai megoldások: Harsdörffer tényleges dialógusokat ír le, az egyes beszélgetések előtt felsorolja a szereplő személyeket. Rist elbeszélte dialógusai nem tükrözik a tényleges beszédhelyzetet, a szerző gyakran el is felejt, hogy szándéka szerint beszélgetést ad vissza és az írás módozatairól beszél. Schielen következetesen ragaszkodik a beszélgetés fikciójához, bár az ő dialógusai is epikusak és nem tényleges párbeszéddek. Ugyanakkor az egyes témák lezárásánál gyakran hivatkozik az idő elteltére, a beszélgetések időben oda- és visszautalnak egymásra. A beszélgetés-helyzet elhitételését nagyon fontosnak tartja, ebben saját szerepét is jelentősnek érzi, például gyakran hivatkozik arra, hogy nem hallotta jól amit a tőle távol ülők mondtak, vagy nem értette a birodalmi sas jelképes megnyilatkozásait.

Mindezek az eltérések bizonyítják, hogy Schielen – jóllehet munkái gazdagon merítenek az elődök hasonló jellegű írásaiból – nem csupán jelentéktelen kompilátor, hanem a német barokk hagyományainak folytatója, aki a magyar kapcsolatok ápolásában is szerepet játszott. Nem történetíró, nem krónikás, hanem a korabeli események és a társasági élet jó ismerője, aki pontosan tudja, mi érdekli olvasóit és lelkesen kiszolgálja őket. Ezáltal hozzájárul ahhoz is, hogy a német polgári társaság beszélgetéseiben a politika, a történelem is helyet kapjon, és esetünkben a magyarországi események, a magyar városokról szóló beszámoló a „használni és szórakoztani” elv alapján az általános ismeretanyag részévé válik.

S. Katalin Németh

FIKTIVE DEUTSCHE GESPRÄCHE ÜBER UNGARN (Die Werke von Johann Georg Schielen, 1683)

Der Aufsatz beschäftigt sich mit den Monatsgesprächen des vernachlässigten Vertreters der deutschen Barockliteratur, Johann Georg Schielens (1633–1684). Die historischen politischen und philosophischen Krieg- und Friedensgespräche von Schielen sind 1683 monatlich, insgesamt aber nur

achtmal erschienen und sie können mit den wichtigsten Gesprächspielen der deutschen Barockliteratur, z. B. mit den Werken von Rist oder Harsdörffer verglichen werden. Die Werke von Schielen, von denen das vollständigste Exemplar zu den Neuerwerbungen der Hungarica-Sammlung der Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel) gehört, drei Teile aber auch in der ungarischen Nationalbibliothek aufbewahrt sind, haben drei verschiedene Erzählungsschichten: 1. mythologische, 2. allge-meintägliche, 3. historisch-politische. Die wichtigste Neuheit dieser Gespräche ist das Interesse für zeitgenössische politische Geschehnisse. Für die ungarische und siebenbürgische Kulturgeschichte ist die Darstellung der ungarischen Städte und der ungarischen Kriegsgeschehnisse von grosser Bedeutung. Besonders interessant wird der Freiheitskämpfer, Emerich Thököly – sowohl mit einer unbe-kannten Variant seines Kupferbildes – dargestellt.